

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

ТЕРОВАНЕСОВ МИХАЙЛО РУМЕЛІЙОВИЧ

УДК 378:005.591.6 (043.33)

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНЕРЦІЙНОСТІ РОЗВИТКУ
СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українському державному університеті залізничного транспорту Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор
Кратт Олег Адольфович,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського,
професор кафедри маркетингу.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Антонюк Валентина Полікарпівна,
Інститут економіки промисловості НАН України,
(м. Київ), головний науковий співробітник
відділу економічних проблем соціальної політики;

доктор економічних наук, професор
Семів Любов Казимирівна,
Львівський інститут ДВНЗ «Університет банківської
справи», завідувач кафедри економіки та управління
персоналом;

доктор економічних наук, професор
Шаульська Лариса Володимирівна,
Донецький національний університет (м. Вінниця),
декан економічного факультету.

Захист відбудеться «10» грудня 2015 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.055.02, у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-а.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-а.

Автореферат розісланий «09» листопада 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. С. Маркова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Системою вищої освіти (СВО) як однією з найважливіших рушійних складових науково-технічного прогресу здійснюється фундаментальна професійна підготовка фахівців. Напрями реформування СВО мають відповідати спрямованості розвитку економіки країни, актуальним і перспективним потребам суспільства. Разом з тим, незважаючи на наявність значного потенціалу вітчизняної СВО, слід зазначити її недостатню спроможність вчасно реагувати на зміни соціально-економічних потреб ринку праці з урахуванням демографічної ситуації.

Накопичення і транслювання знань не відбуваються миттєво або синхронно із розвитком суспільства та економіки, тому має місце певна часова затримка, що визначає інерційний характер освітніх процесів. Наслідком цього є схильність СВО до консервативності, запізнювання перетворень в освітній сфері, що зумовлює існування проблеми врахування інерційності розвитку СВО у процесі її реформування.

В Україні сформовано нормативно-правову базу для глибокої і всебічної трансформації освітньої галузі відповідно до обраних державою соціально-економічних напрямів розвитку людського капіталу. Але поставлена мета щодо реформування СВО, пов'язана зі створенням конкурентоспроможної національної системи вищої освіти та забезпеченням зв'язку між нею та ринком праці, внаслідок недостатньої ефективності реалізації державної політики не була досягнута. Причиною стала значна інерційність розвитку СВО, для подолання якої необхідні кардинальні зміни у підходах до реформування системи вищої освіти і створення теоретико-методологічного підґрунтя з її удосконалення.

Питання стану і тенденцій розвитку системи вищої освіти досліджувалися такими вченими, як Н. Авшенюк, В. Антонюк, А. Асаул, В. Бахрушин, Ю. Бендик, Т. Боголіб, В. Геєць, Л. Гриневич, В. Вахштайн, Л. Волощук, Б. Кваснюк, О. Кратт, С. Ніколаєнко, В. Семиноженко. Управлінню якістю вищої освіти присвятили свої роботи Р. Браун, Ю. Думанський, В. Зінченко, Ю. Зінковський, Дж. Найт, Л. Паращенко. Вплив глобальних освітніх процесів на розвиток СВО досліджували Ф. Альтбах, В. Астахова, М. Білозерова, С. Вербицька, Б. Вульфсон, Ю. Гранін, М. Дужа-Задорожна, К. Левківський, В. Лещук, Т. Носуліч, А. Саргсян, Л. Семів, М. Степко. Особливості формування людського капіталу відображені у наукових працях О. Анісімової, О. Балакіревої, О. Захарової, Л. Лісогор, А. Почтовюка, М. Семикіної, Р. Родса, Л. Шаульської. Проблеми інерційності соціально-економічних систем, до яких відноситься і система вищої освіти, висвітлюються у наукових дослідженнях Н. Воєводиної, О. Домбровського, В. Дементьєва, М. Журавського, Ю. Журавського, О. Кендюхова, Н. Матвєєвої, К. Павлова, В. Сидніної, К. Янгельської.

Незважаючи на широту досліджень і глибоке опрацювання проблем розвитку СВО, слід констатувати, що недостатньо розвинутими залишаються теоретико-методологічні та методичні підходи до визначення інерційності розвитку системи вищої освіти. Додаткового теоретичного обґрунтування з позиції інерційності

вимагає ідентифікація зовнішніх і внутрішніх релевантних факторів, що впливають на соціально-економічні процеси в освітній галузі. Подальшого вдосконалення потребує категоріальний апарат, зокрема, визначення поняття «економічна маса системи вищої освіти» та оцінювання її впливу на величину інерційності розвитку СВО. Досягненню відповідності якості підготовки фахівців вимогам ринку праці заважає відсутність концептуальної моделі розвитку СВО, що дозволяє враховувати результативність її функціонування і визначати напрями реформування.

Зазначені питання актуалізують вирішення проблеми обґрунтування та розроблення теоретико-методологічного забезпечення інерційності розвитку системи вищої освіти, визначають вибір теми, мету і задачі дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планами науково-дослідних робіт Донецького інституту залізничного транспорту Української державної академії залізничного транспорту у межах науково-дослідних робіт за темами: «Теоретико-методологічні засади закономірностей розвитку системи вищої освіти» (номер державної реєстрації 0112U006968), за якою розроблено концептуальні засади інерційності розвитку системи вищої освіти, висвітлено її особливості на різних історичних етапах; «Методологія визначення інерційності розвитку системи вищої освіти» (номер державної реєстрації 0114U004767), у рамках якої проведено систематизацію параметрів, основних факторів і протиріч, що зумовлюють функціонування системи вищої освіти, розроблено інструментарій визначення характеристик інерційності.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в обґрунтуванні та розробленні теоретичних положень, методологічних засад, методичних підходів і науково-практичних рекомендацій щодо інерційності розвитку системи вищої освіти з урахуванням впливу демографічних і соціально-економічних факторів.

Відповідно до мети дослідження поставлено і вирішено такі задачі:

обґрунтувати властивості розвитку системи вищої освіти в еволюції соціально-економічних відносин;

виявити взаємозв'язок факторів і параметрів розвитку, що зумовлюють функціонування системи вищої освіти;

розробити теоретико-методологічний підхід щодо розвитку системи вищої освіти з урахуванням інерційності;

поглибити змістовне навантаження і визначення поняття «економічна маса» стосовно системи вищої освіти;

детермінувати протиріччя як джерело факторів і наслідки їх впливу на розвиток системи вищої освіти;

ідентифікувати часові параметри системи вищої освіти, що характеризують її інерційність;

розробити методичний підхід до визначення економічної маси системи вищої освіти;

удосконалити методичний підхід до визначення показників впливу факторів на розвиток системи вищої освіти на основі врахування особливостей стану ринку праці;

довести наявність економічної маси як базової характеристики інерційності розвитку системи вищої освіти;

обґрунтувати новий напрям наукового дослідження системи вищої освіти на основі визначення інерційності її розвитку;

розробити методичний підхід до оцінки наслідків інерційності розвитку системи вищої освіти;

визначити зміну пріоритету напрямів реформування системи вищої освіти;

сформувати концептуальну модель розвитку системи вищої освіти, яка сприяє задоволенню потреб ринку праці;

розвинути науково-практичні пропозиції щодо тактики зниження інерційності розвитку системи вищої освіти.

Об'єктом дослідження є розвиток системи вищої освіти.

Предмет дослідження – теоретичні і методологічні положення, методичні підходи та науково-практичні рекомендації щодо інерційності розвитку системи вищої освіти з урахуванням впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження стали загальнонаукові принципи й положення сучасної економічної теорії, економіки праці, соціальної економіки і політики, формування розвитку людського капіталу, закономірності суспільного розвитку.

Для здійснення дослідження і вирішення поставлених у роботі задач використано такі загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: *історично-логічний* – для удосконалення теоретичних засад розвитку системи вищої освіти (підрозд. 1.1); *наукового узагальнення і систематизації* – для визначення особливостей функціонування системи вищої освіти як цілісного структурованого соціально-економічного явища та виявлення тенденцій її розвитку (підрозд. 1.2); *діалектичний* – для формування методологічного інструментарію дослідження і узагальнення змістовності прояву інерційності розвитку системи вищої освіти (підрозд. 1.3); *формалізації* – для уточнення дефініційної основи характеристик інерційності (підрозд. 2.1); *системного аналізу* – для виявлення чинників впливу факторів та реакції системи вищої освіти (підрозд. 2.2, 2.3); *математичної статистики* (індексний, відносних і середніх величин) – для оцінки кількісних показників функціонування системи вищої освіти та визначення тенденцій ринку праці (розд. 3.1, 3.2, 3.3); *конвергенції* – для розрахунку і кількісного аналізу інтегрованого індикатора економічної маси системи вищої освіти (підрозд. 4.1); *дивергенції* – для визначення ознак і властивостей факторів розвитку системи вищої освіти (підрозд. 4.2); *трансформації* – для структурування статистичних даних щодо визначення результативності розвитку системи вищої освіти (підрозд. 4.3); *економіко-математичного моделювання* – для відображення процесу розвитку системи вищої освіти у вигляді економіко-математичної моделі (підрозд. 5.1); *критеріального аналізу* – для виявлення критеріальних залежностей і виділення пріоритетів реформування системи вищої освіти (підрозд. 5.2); *дедукції та індукції* – для формування пропозицій щодо зниження інерційності розвитку системи вищої освіти (підрозд. 5.3).

Інформаційну й емпіричну базу дослідження склали дані Державної служби статистики України, статистична інформація Міністерства освіти і науки України, інформація Державної служби зайнятості України, матеріали монографічних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, ресурси мережі Інтернет. Джерелами первісної інформації є матеріали власних досліджень здобувача.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробленні та удосконаленні теоретичних і методологічних засад, методичного забезпечення інерційності розвитку системи вищої освіти з урахуванням перебігу демографічних, соціально-економічних процесів, що дає можливість вирішити проблему консолідації інтересів держави, роботодавця, вищого навчального закладу (ВНЗ) та споживачів освітніх послуг. Основні положення наукової новизни полягають у такому:

уперше:

запропоновано теоретико-методологічний підхід щодо інерційності розвитку системи вищої освіти і необхідності її врахування у цілеспрямованих та послідовних управлінських діях з реалізації державної освітньої політики, що дозволяє: збалансувати попит і пропозицію на ринку праці; усунути існуюче протиріччя між вимогами економіки і якістю підготовки фахівців; задовольнити потреби особистості у професійних знаннях і навичках;

розроблено методичний підхід до визначення економічної маси системи вищої освіти з використанням якісних (на основі даних щодо академічної успішності і професійної підготовки випускників, ресурсного забезпечення, умов проведення наукових досліджень, інформатизації, процесів соціалізації і гуманізації освіти) й кількісних (з урахуванням характеристик освітньої інфраструктури, суб'єктів освітнього процесу, академічної мобільності, комп'ютеризації, фінансування, працевлаштування випускників) показників, які є інформаційною основою реформування СВО і враховують вплив демографічних та соціально-економічних факторів;

обґрунтовано і запропоновано новий напрям наукового дослідження розвитку СВО, який визначає інерційність через сприйняття системою вищої освіти впливу європейського та світового освітніх просторів, що свідчить про готовність вітчизняної СВО використовувати прогресивний досвід з урахуванням її національних особливостей і стану ринку праці та нівелювати негативні наслідки адміністративно-командної системи управління;

доведено переважність такого пріоритету реформування СВО як зниження економічної маси системи вищої освіти для зменшення інерційності її розвитку та адаптації до сучасних вимог ринку праці шляхом децентралізації управління, розширення автономії ВНЗ і диверсифікації джерел їх фінансування;

удосконалено:

визначення поняття «економічна маса» стосовно системи вищої освіти як узагальнюючого соціально-економічного показника, відмінністю якого є врахування особливостей її розвитку, конкурентних спроможностей, можливості зіставлення із СВО інших країн та визначення форм організації і ресурсного забезпечення, що дозволяє кількісно ідентифікувати величину економічної маси для оцінки сучасного

стану і тенденцій розвитку СВО з урахуванням демографічних та соціально-економічних факторів;

сутнісні характеристики часових параметрів системи вищої освіти (економічне життя або час існування, час дії зовнішніх факторів та уповільнення розвитку) для визначення інерційності як універсального показника, особливість яких полягає в урахуванні реакції СВО на фактори розвитку, взаємозв'язку і взаємовпливу її складових, що оптимізує використання освітніх ресурсів для їх своєчасного та ефективного регулювання щодо задоволення потреб економіки у компетентних фахівцях з вищою освітою;

концептуальну модель розвитку СВО, особливістю якої є врахування взаємообумовленості інерційності та результативності, що визначає орієнтири розвитку СВО, які спрямовано на задоволення соціально-економічних потреб ринку праці та реалізацію і консолідацію інтересів особистості й роботодавця. Впровадження концептуальної моделі забезпечує визнання соціально-економічних вимог ринку праці базовим чинником розвитку системи вищої освіти, що дозволяє поліпшити якість підготовки фахівців з вищою освітою відповідно до демографічних умов та існуючих потреб економіки;

науково-практичні пропозиції щодо тактики зниження інерційності розвитку системи вищої освіти, відмінність яких полягає в урахуванні різновекторних інтересів ланок управління ВНЗ (адміністрації, наглядової та вченої рад), що дозволяє досягти відповідності змісту освіти вимогам держави, роботодавців та особистості. Запровадження обґрунтованих пропозицій зумовлює перехід на принципово новий формат відносин у системі вищої освіти, який зменшує диспропорції і забезпечує довгострокове планування підготовки фахівців згідно із вимогами ринку праці;

дістали подальшого розвитку:

властивості розвитку системи вищої освіти в еволюції соціально-економічних відносин, що мають діалектичний характер і полягають у виділенні інерційності як переважної особливості розвитку СВО на сучасному етапі її функціонування. Врахування цієї особливості дозволяє забезпечити баланс інтересів суб'єктів освітньої діяльності і ринку праці;

взаємозв'язок факторів і параметрів функціонування СВО, особливість якого полягає в групуванні параметрів за кількісними та якісними ознаками, що характеризують прояв освітньої, науково-дослідної, інформаційної, соціально-економічної і культурно-виховної функцій системи вищої освіти під впливом внутрішньодержавних (економічних, соціально-політичних, нормативно-правових, демографічних, культурних, духовно-ідеологічних) і зовнішніх (глобально освітніх) факторів, які є суттєвими для розвитку СВО та людського капіталу;

структуризація іманентних системі вищої освіти економічних, соціальних і демографічних протиріч, особливістю яких є врахування міри впливу факторів на розвиток СВО; сутнісне наповнення протиріч полягає у: необхідності безперервного реформування СВО та невідповідності її розвитку перебігу суспільних процесів; невідповідності зростаючих потреб економіки у фахівцях, що мають необхідні компетентності, можливостям СВО задовольнити ці потреби; невідповідності

запитів соціальних груп щодо якості вищої освіти здатності СВО їх враховувати, сприймати соціально-економічні та демографічні зміни розвитку суспільства;

методичний підхід до визначення показників, які характеризують глобальні освітні процеси в контексті демографічних і соціально-економічних тенденцій й комплексно враховують вплив факторів на розвиток СВО, відмінністю якого є застосування мультиплікаторів (академічної мобільності, міжнародного співробітництва у науковій та освітній сферах, інформатизації, конкурентоспроможності), що дозволяє виявляти інтенсивність змін реформування системи вищої освіти з урахуванням інерційності її розвитку та основних вимог ринку праці до підготовки фахівців;

обґрунтування економічної маси системи вищої освіти як базової характеристики інерційності на сучасному етапі наукового пізнання розвитку соціально-економічних систем, насамперед СВО, особливістю якого є перехід від теоретичних поглядів до їх емпіричної перевірки шляхом кількісного оцінювання економічної маси, що дозволяє визначити потенційний рівень відповідності СВО соціально-економічному розвитку з урахуванням потреб ринку праці;

методичний підхід до оцінки наслідків інерційності розвитку системи вищої освіти, відмінністю якого є врахування особливостей стану ринку праці та співставлення інтегрованих показників інерційності й результативності, що є інформаційним підґрунтям для визначення необхідності розбудови виділених напрямів реформування СВО відповідно до демографічних та соціально-економічних змін на ринку праці.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність результатів дослідження полягає у тому, що основні теоретичні положення, обґрунтовані автором у дисертації, доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій щодо врахування інерційності розвитку системи вищої освіти у процесі її реформування з урахуванням демографічних та соціально-економічних факторів.

Наукові результати, які мають прикладний характер, знайшли практичне застосування у державних установах та організаціях, що підтверджено довідками про провадження, виданими: Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (№ 100/19988/нк від 29.10.2014), – про оновлення та перегляд змісту навчально-методичного забезпечення, модифікацію посадових інструкцій, підвищення кваліфікації працівників для актуалізації та адаптації до нових умов з огляду на інтеграційні процеси; Донецьким обласним центром зайнятості (№ 4/778 від 21.01.2015), – про застосування в обліково-аналітичній роботі методики оцінки інерційності розвитку соціально-економічних систем; Українським інститутом розвитку фондового ринку ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (№ 20/1 від 30.03.2015), – про впровадження фінансово-економічної моделі вищої освіти, що забезпечує диверсифікованість джерел фінансування; Донецьким інститутом залізничного транспорту Української державної академії залізничного транспорту (№ 237/17 від 30.10.2014), – про використання базових положень дисертації при підготовці навчально-методичних комплексів дисциплін «Академічна освіта», «Менеджмент»; Управлінням освіти

виконавчого комітету Кременчуцької міської ради Полтавської області (№ 01-12р-92 від 22.01.2015), – про впровадження рекомендацій щодо демократизації управління навчальними закладами через взаємодію адміністрації навчальних закладів з представниками громадськості і бізнесу.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, викладені у дисертації, отримано автором самостійно. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у роботі використано ті ідеї та положення, які є особистим внеском здобувача. Його внесок в опубліковані праці зазначено у списку публікацій за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційної роботи апробовано у методичних розробках, рекомендаціях і пропозиціях, викладено у монографії, статтях, впроваджено у навчальний процес. Основні положення та результати, викладені у дисертації, оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: науково-методичній конференції «Пріоритети і проблеми сучасної освіти» (Донецьк, 2004); науково-методичній конференції «Проблеми удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання» (Донецьк, 2007, 2009, 2011, 2012); Десятою міжнародною юбилейною науково-практичною конференцією «Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества» (Свиштов, Болгария, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації» (Київ, 2013); XI Міжнародною науково-практичною конференцією «Проблеми и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества» (Ростов-на-Дону, Россия, 2013); щорічній міжвузівській науково-методичній конференції «Проблеми удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання» (Донецьк, 2013, 2014); V Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети нової економіки знань в XXI сторіччі» (Дніпропетровськ, 2014); II Міжнародній науково-практичній конференції викладачів, аспірантів і студентів «Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства» (Донецьк-Лондон, 2014); V Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд» (Донецьк, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції для студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні питання фінансово-економічного розвитку держави та регіонів» (Київ, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Формування інноваційної економіки: світовий досвід та вітчизняні реалії» (Херсон, 2014).

Публікації. Основні результати досліджень за темою дисертації опубліковано у 44 наукових працях, зокрема: одноосібній монографії, 9 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз, 17 статтях у наукових фахових виданнях з економіки, 2 статтях в інших виданнях; 1 авторському свідоцтві; 14 - у матеріалах конференцій. Загальний обсяг друкованих робіт за темою дослідження становить 34,28 ум. друк. арк., з яких особисто автору належить 32,55 ум. друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота викладена на

480 сторінках машинописного тексту, містить 54 таблиці, 46 рисунків (з них 6 займають 3 повні сторінки), список використаних джерел із 462 найменувань на 51 сторінці, 9 додатків на 31 сторінці. Основний зміст дисертації викладено на 395 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації.

У першому розділі – **«Науково-методологічні положення розвитку системи вищої освіти у контексті інерційності»** – визначено властивості розвитку системи вищої освіти в еволюції соціально-економічних відносин; виявлено взаємозв'язок основних факторів і параметрів розвитку системи вищої освіти; обґрунтовано теоретико-методологічний підхід до інерційності розвитку системи вищої освіти.

На підставі узагальнення сучасних демографічних та соціально-економічних тенденцій визначено необхідність розуміння процесу розвитку системи вищої освіти, який за сучасних умов характеризується глобальними інтеграційними тенденціями і спрямованістю до створення єдиного освітнього простору. Система вищої освіти є підґрунтям сталого функціонування економіки завдяки здатності до збереження своїх параметрів і природної консервативності. Взаємовідносини СВО та суб'єктів господарювання реалізуються на ринку праці. Системі вищої освіти властиві негативні явища, які зумовлюють невідповідність її розвитку вимогам ринку праці та потребують забезпечення результативного функціонування.

Доведено, що кризові явища у системі вищої освіти і в соціально-економічних системах не можна розглядати як тотожні. З'ясовано, що термін «економічна криза», який означає глибокий розлад (розбалансування) соціально-економічної системи і спосіб тимчасового усунення протиріч, не може бути застосований до системи вищої освіти, оскільки увесь процес розвитку відображає її безперервне реформування і розглядається як криза, що суперечить еволюції соціально-економічних систем. Невідповідність можливостей системи вищої освіти соціальним, економічним і демографічним тенденціям закономірна, зумовлена інерційними процесами та є особливістю розвитку СВО у порівнянні з іншими соціально-економічними системами. У цьому проявляється діалектичне протиріччя між прагненням системи вищої освіти відповідати потребам соціально-економічного розвитку країни і неспроможністю це зробити через природний процес акумулювання знань, що зумовлює часову затримку їх трансляції і відображує міру інерційності.

Інерційність розвитку СВО можна детермінувати як її іманентну властивість, що відображає відставання від соціально-економічного розвитку і свідчить про те, наскільки система вищої освіти спроможна сприймати зовнішні впливи та адаптуватися до них. Інерційність розвитку СВО та результативність її функціонування є компліментарними характеристиками процесу підготовки фахівців.

Виділено взаємозв'язок факторів і параметрів, що визначають тенденції розвитку системи вищої освіти та її функціонування. Фактори поділено на внутрішньодержавні, або внутрішні, і зовнішні. До внутрішніх факторів розвитку системи вищої освіти належать економічні, соціально-політичні, нормативно-правові, демографічні, культурні, духовно-ідеологічні, інституціональні. Загальносвітові тенденції як зовнішні фактори, що зумовлюють розвиток системи вищої освіти, визначаються глобалізацією, яка характеризується процесами інтеграції, інформатизації і комерціалізації сфери освіти. Переваги глобалізації проявляються у розширенні доступу до здобуття вищої освіти, у розробленні та поширенні міжнародних стандартів якості освіти, у залученні інноваційних технологій в освітній процес, у розвитку міжнародного співробітництва, активізації академічної і студентської мобільності. З іншого боку, основними недоліками глобальних процесів є загрози, що пов'язані з втратою кваліфікованих кадрів для країн із низьким рівнем життя, уніфікацією національних СВО, що не враховують національних особливостей, менталітету, культури і рівня розвитку окремих країн.

Зв'язок факторів, функцій і параметрів розвитку системи вищої освіти подано на рис. 1.

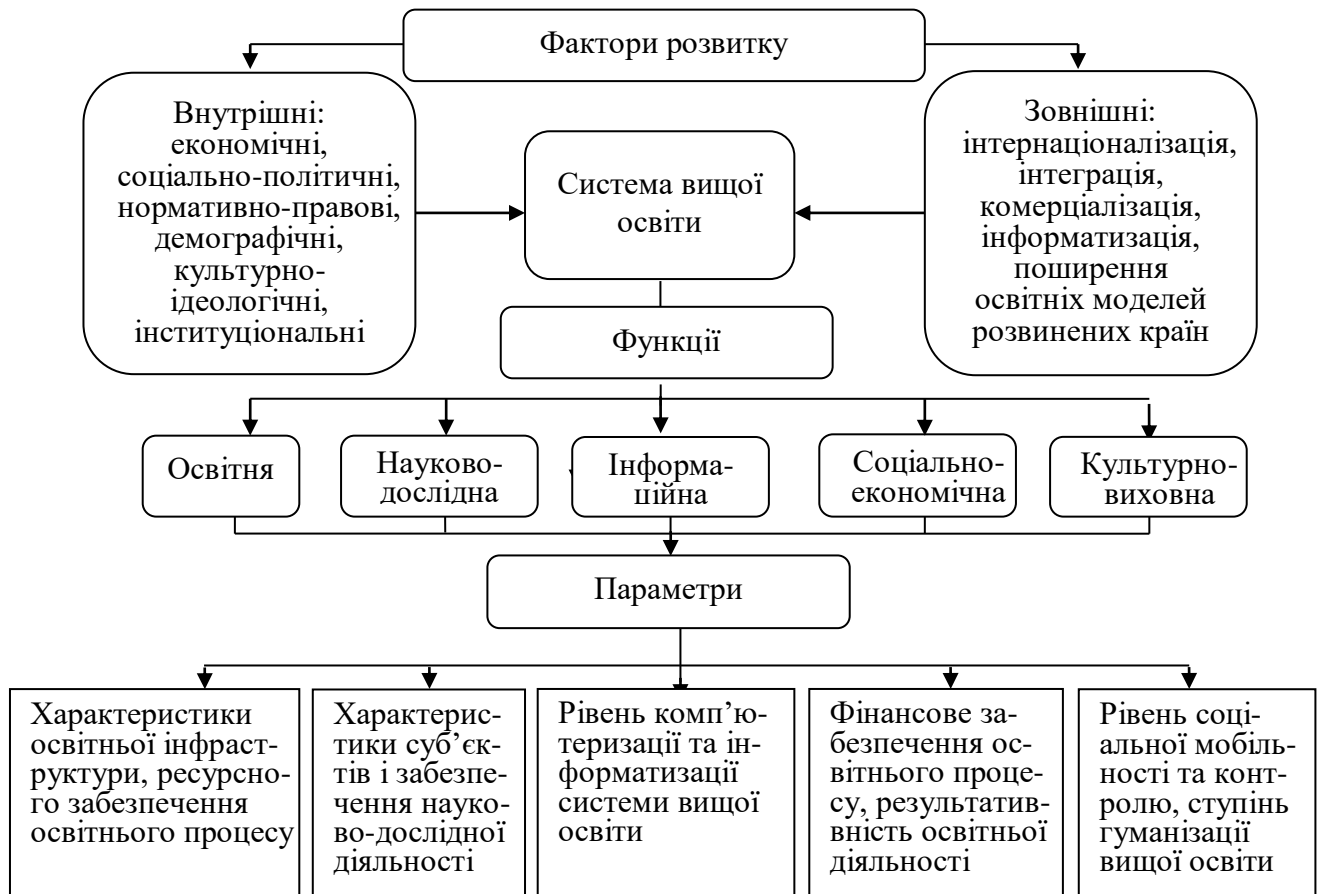

Рис. 1. Фактори, функції і параметри розвитку системи вищої освіти

Кожний фактор зумовлює відповідні функції, які враховують параметри функціонування як аргументи. Конкретизовано основні функції СВО: освітня – поширення знань шляхом використання педагогічних технологій; науково-дослідна – створення нових знань і підвищення інтелектуального рівня суспільства;

інформаційна – трансляція знань із використанням комунікативних засобів; соціально-економічна – вирішення проблем кадрового забезпечення суспільних потреб; культурно-виховна – підвищення культурного рівня суспільства і розвиток особистісних якостей індивіда. Для параметричного опису зазначених функцій запропоновано використовувати квалітативні і квантитативні параметри, кожен з яких характеризується відповідними показниками. Квалітативний параметр визначається сукупністю якісних показників, що комплексно характеризують СВО. Квантитативний параметр використовує кількісні показники, дозволяючи через відповідні величини описати демографічні та соціально-економічні аспекти функціонування системи вищої освіти.

Обґрунтовано і розроблено теоретико-методологічний підхід щодо інерційності розвитку системи вищої освіти, який представлено у вигляді двох основних фаз: теоретичного обґрунтування дослідження та перенесення теоретичних положень у практичну площину. Кожна з цих фаз, у свою чергу, розбивається на відповідні стадії та етапи, які деталізують кроки щодо досягнення поставленої мети, дозволяють визначити характеристики інерційності розвитку системи вищої освіти, встановити причинно-наслідкові залежності та створити підґрунтя для кількісного аналізу оцінки властивості інерційності.

Обґрунтовано концептуальні засади інерційності розвитку СВО. Встановлено, що категорія інерційності може застосовуватися до матеріальних і нематеріальних об'єктів – соціально-економічних систем взагалі і системи вищої освіти зокрема як їх універсальна характеристика. Інерційність розвитку СВО визначається рівнем сприйняття трансформацій, що відбуваються у соціально-економічних відносинах, і проявляється через збереження взаємозв'язків між елементами системи та її динамічних характеристик, стабілізуючу дію зовнішніх впливів. Детермінація форм прояву інерційності і розробка заходів щодо реформування системи вищої освіти дозволяють передбачати зміни показників її функціонування і своєчасно реагувати на них. Доведено, що розробка методичних підходів до визначення характеристик інерційності розкриває шляхи реформування системи вищої освіти через створення дієвих інструментів підвищення ефективності її функціонування. Урахування інерційності у реформуванні СВО безпосередньо пов'язане з процесами забезпечення сталого розвитку СВО та її адаптації до демографічних і соціально-економічних тенденцій на ринку праці.

Зроблено висновок, що інерційність розвитку СВО визначається як величиною її економічної маси, так і зовнішніми та внутрішніми факторами, що впливають на неї. Підтверджено актуальність і глибоке теоретичне пророблення проблеми інерційності соціально-економічних систем, проте виявлено відсутність практичного використання результатів теоретичних досліджень, невирішеність питань визначення міри інерційності, її врахування у процесі реформування СВО.

У другому розділі – **«Систематика характеристик інерційності розвитку системи вищої освіти»** – ідентифіковано економічну масу СВО як характеристику інерційності її розвитку; детерміновано протиріччя як джерело факторів розвитку СВО і наслідки їх впливу; визначено часові параметри системи вищої освіти, що характеризують її інерційність.

Доведено, що економічна маса системи вищої освіти – це узагальнений соціально-економічний показник, який враховує особливості розвитку системи вищої освіти, її конкурентні спроможності, можливість зіставлення із СВО інших країн та визначається централізованою або децентралізованою формами організації СВО, що зумовлює особливості управління нею та ресурсне забезпечення. Проведено порівняльний аналіз централізованої і децентралізованої форм організації системи вищої освіти стосовно її економічної маси. Визначено недоліки існуючого управління системою вищої освіти України, яка має ознаки континентальної (європейської) моделі СВО і за умови збереження відносної самостійності ВНЗ передбачає централізоване адміністрування освітніми процесами. Це визначає збільшення часу циркуляції інформаційних потоків, уповільнення сприйняття керуючих впливів і виконання управлінських рішень, що впливає на зниження гнучкості системи, її здатності швидко реагувати на демографічні та соціально-економічні зміни на ринку праці та підтверджує зростання інерційності.

Доведено, що децентралізація системи вищої освіти через спрощення структури управління, високий ступінь гнучкості, легкість адаптації до умов, що змінюються, незначні витрати на прийняття і здійснення рішень, зменшення вертикальних зв'язків та рівнів ієрархії, оптимізацію інформаційних потоків, перерозподіл повноважень зі збільшенням управлінського навантаження на нижні рівні управління приводить до зменшення економічної маси, що в остаточному підсумку знижує величину інерційності. Встановлено, що найбільш перспективним напрямом розвитку СВО є поєднання ефективних форм її організації. Переваги децентралізованої форми організації системи вищої освіти мають бути пов'язані з централізованим контролем якості навчання і витрат бюджетних коштів за умови дотримання інтересів держави. Одним із критеріїв ефективності функціонування СВО виступає величина інерційності її розвитку.

Встановлено, що збільшення економічної маси системи вищої освіти знижує її здатність гнучко реагувати на зовнішні впливи, адаптуватися до змін умов конкурентного середовища і ринку праці та не дає можливості забезпечити маневрування й мобільність. При цьому перетворення структури управління зумовлює зміну економічної маси СВО і, отже, інерційність її розвитку.

Для формалізації економічної маси СВО запропоновано використовувати три підходи: комерційний, ресурсний та аналоговий. За комерційним підходом економічна маса характеризує потенційну здатність СВО одержати певний дохід від надання освітніх послуг. Ресурсний враховує усі складові освітніх процесів. Основою аналогового підходу є порівняння показників функціонування освітніх систем. Кожний із підходів має позитивні і негативні наслідки, тому економічну масу СВО запропоновано визначати інтегрованою оцінкою за умови комплексного застосування трьох підходів. Запропоновано послідовність дій визначення економічної маси СВО за кожним підходом, що дозволить оцінити міру інерційності і теоретично обґрунтувати можливість врахування її у процесі реформування СВО.

Визначено протиріччя щодо інерційності розвитку системи вищої освіти, які є основою будь-якого руху і проявляються у процесі зміни параметрів стану СВО.

Встановлено, що джерелом усіх внутрішніх протиріч соціально-економічних відносин, які визначають напрям розвитку системи вищої освіти, є соціально-політичні та економічні фактори. Вони впливають на процеси в економічній, духовній, культурній та інших сферах суспільного життя.

Зв'язок характеристик інерційності та протиріч розвитку СВО подано на рис. 2.

Рис. 2. Характеристики інерційності та протиріччя розвитку СВО

Визначено шляхи усунення протиріч розвитку СВО, які полягають у такому: застосування інновацій і розвиток інформаційних технологій у системі вищої освіти; впровадження активних форм навчання; зменшення ізольованості системи вищої освіти від демографічних та соціально-економічних процесів, що потребує удосконалення форми організації і структури освітньої сфери; модернізація існуючих методів управління СВО; автономізація ВНЗ із одночасною демократизацією управлінських структур і наданням фінансової самостійності; посилення зв'язків між системою вищої освіти і суб'єктами підприємництва; можливість впливу роботодавців на освітні процеси; відповідність державної підтримки пріоритетам розвитку освітньої сфери.

Встановлено, що інерційність є універсальним часовим параметром, що відображає реакцію СВО на зовнішні демографічні і соціально-економічні впливи з урахуванням величини економічної маси досліджуваного об'єкта.

Графічно взаємозв'язок інерційності розвитку системи вищої освіти щодо її відповідних підсистем СВО та часових параметрів подано на рис. 3.

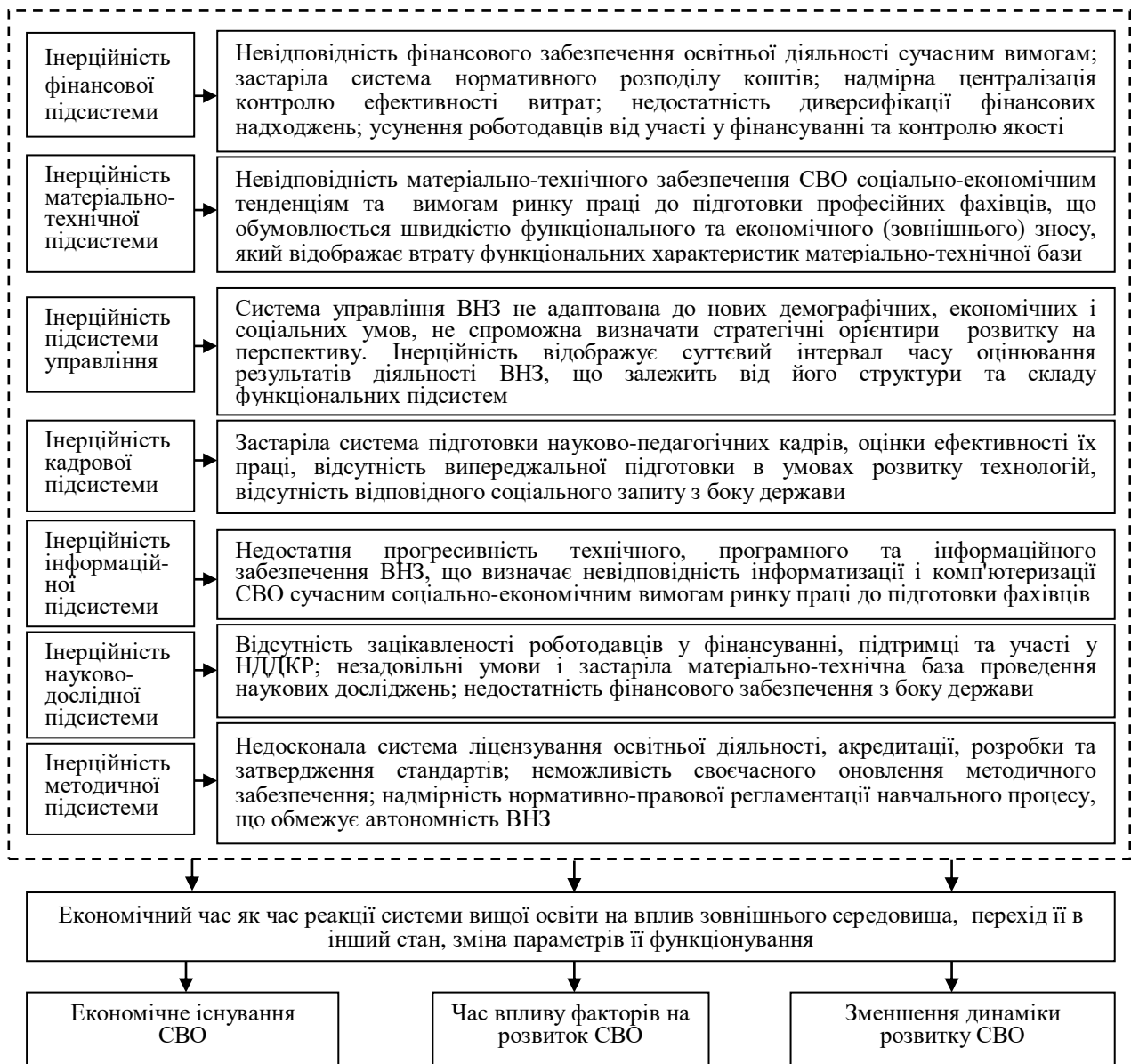

Рис. 3. Взаємозв'язок інерційності підсистем системи вищої освіти та її часових параметрів

Відзначено вплив економічного часу на розвиток системи вищої освіти, що визначає перехід системи в інший стан як наслідок впливу демографічних, соціально-політичних та економічних факторів. Це проявляється в змінах у часі підготовки фахівців, споживанні ресурсів, тривалості освітніх процесів, наростанні у часі фізичного та морального зносу основних засобів, які використовуються в освітній діяльності. У даному аспекті інерційність зумовлюється економічним

часом, що свідчить про можливість її використання для оцінювання стану системи вищої освіти. Збільшення економічного часу підкреслює проблеми адаптації СВО до потреб ринку праці, що вимагає прийняття управлінських рішень з її розвитку.

Як універсальна характеристика системи вищої освіти інерційність визначає такі параметри: економічне існування системи, оскільки даний показник пов'язаний зі збільшенням маси та інерційності; час впливу факторів, який зменшує інерційність, оскільки система втрачає здатність протистояти їм; величина закономірного відставання або зменшення динаміки розвитку СВО стосовно демографічних та соціально-економічних процесів.

Тобто визначення інерційності відбувається не через показники засвоєння певного набору знань, які оцінюються кількісними балами, а через результативність відносин СВО з економічною сферою, яка опосередковано відображає відповідність її вимог можливостям функціонування системи вищої освіти.

У третьому розділі – **«Науково-методичне забезпечення визначення інерційності розвитку системи вищої освіти»** – розроблено методичний підхід до визначення економічної маси системи вищої освіти; обґрунтовано методичний підхід до визначення впливу факторів на розвиток системи вищої освіти; виявлено основні тенденції ринку праці, що зумовлюють розвиток СВО.

Запропоновано методичний підхід до розрахунку економічної маси СВО із застосуванням індикативних величин. Невід'ємними ознаками індикаторів є універсальність їх визначення й адаптивність при описі тих або інших властивостей. Величина інерційності визначається індикаторами, що відповідають її характеристикам – економічній масі та величині впливу виявлених факторів.

Встановлено, що величину економічної маси СВО доцільно розглядати як функцію квантитативних і квалітативних параметрів, обумовлених відповідними статистичними і рейтинговими показниками у вигляді індикатора інерційності. Перевагою застосування індикатора інерційності для оцінки економічної маси СВО є подолання таких проблем: відмінності розрахунку статистичних показників у міжнародній статистиці, що відрізняються між собою для національних СВО; використання кількісних та якісних вихідних даних при визначенні величини індикатора; застосування узагальнених оцінок, що потребує обґрунтування способів одержання статистичних показників. Критерієм, за яким запропоновано визначати індикатор, є інерційність як величина, необхідна для аналізу освітніх процесів.

Відзначено, що інерційність розвитку національної СВО можна оцінити тільки у порівнянні з освітніми системами інших країн шляхом співставлення цієї величини. Тобто інерційність розвитку СВО можна простежити у межах відносних одиниць. Отже, характеристики інерційності, у тому числі економічна маса, також є відносними і можуть бути визначені шляхом порівняння аналогічних величин.

Застосування методичного підходу до вимірювання індикаторів інерційності через трансформацію статистичних даних, за допомогою яких оцінюються різні риси СВО і проводиться аналіз кількісних та якісних характеристик освітніх процесів, є базисом отримання вихідної інформації для вибору напрямів реформування СВО щодо її відповідності вимогам ринку праці.

Методичний підхід і показники, що визначають величину індикатора економічної маси системи вищої освіти, подано на рис. 4.

Рис. 4. Методичний підхід до визначення економічної маси системи вищої освіти

Обґрунтовано методичний підхід до визначення впливу факторів на розвиток системи вищої освіти, який передбачає таку послідовність дій: вибір країн-аналогів, освітні системи яких використовуються для оцінювання характеристик інерційності розвитку досліджуваної СВО; формування статистичних і рейтингових даних для визначення впливу факторів розвитку СВО, що включають показники інтеграції в освітній сфері, академічної мобільності, комерціалізації СВО, інформатизації, міжнародного співробітництва, конкурентоспроможності; визначення мультиплікатора академічної мобільності, який є базовою величиною, що відображає вплив глобальних освітніх тенденцій на розвиток СВО; розрахунок характеристики інерційності розвитку СВО – індикатору впливу факторів; інтерпретація результату шляхом порівняння з аналогічними величинами індикаторів інерційності країн-аналогів.

Встановлено, що оцінювання впливу факторів на розвиток СВО, як характеристики інерційності зводиться до обчислення відповідного індикатору, який визначає глобальні тенденції розвитку СВО на світовому ринку освітніх послуг. Найбільш інформативною ознакою інтеграції, що визначається кількісно, є показник

академічної мобільності, який у чисельній формі характеризує ефективність СВО, її переваги й недоліки. Відзначено нерівнозначність участі різних країн у процесах академічної мобільності, що підтверджує неспроможність вітчизняної СВО пристосовуватися до умов ринку освітніх послуг і є проявом інерційності її розвитку. Кількісні показники, що характеризують процеси інтеграції та інформатизації, формуються за допомогою статистичних і рейтингових даних.

Комерціалізація системи вищої освіти як ознака глобалізації визначається конкурентоспроможністю економіки та якістю освітніх послуг, що відповідають вимогам споживачів. З урахуванням інерційності, важливою рисою конкурентоспроможності СВО є її здатність адаптуватися до соціально-економічних змін на ринку праці. Доведено, що час, протягом якого відбуваються працевлаштування й адаптація випускника ВНЗ до вимог ринку праці, дозволяє визначати інерційність при зіставленні різних СВО.

Виявлено особливості стану ринку праці за сучасних демографічних, соціальних та економічних умов в Україні. Встановлено, що кількість непрацевлаштованих випускників ВНЗ має тенденцію до збільшення (від 15,7% у 2010 р. до 17,3 % у 2014 р. від загальної кількості випускників). Рівень безробіття серед молоді у віці 25-29 р. також є високим і становив у 2014 р. 11,1%. Звертає на себе увагу диспропорції на ринку праці, що викликані помилками у плануванні підготовки фахівців і невідповідністю компетентностей випускників окремих спеціальностей потребам ринку праці. Так, за період 2012-2014 рр. спостерігається перевищення кількості підготовлених фахівців гуманітарних спеціальностей над технічними: у 2013/14 навч. р. кількість випускників ВНЗ III-IV рівнів акредитації за галуззю знань «Інженерія» становила 39800 осіб, тоді як за галуззю знань «Соціальні науки, бізнес і право» - 78861 особу. До Державної служби зайнятості у 2014 р. звернулася більш як третина випускників, що закінчили навчальні заклади за галуззю знань «Економіка, комерція та підприємництво» (39,6% бакалаврів, 33,7% спеціалістів, 44,2% магістрів). Довгострокові інерційні тенденції на ринку праці не були враховані системою вищої освіти, що призвело до соціальної напруженості через зростання безробіття і зниження результативності СВО. Оцінки міжнародних рейтингів підтверджують погіршення результативності вітчизняної СВО (за даними рейтингу U21 за період 2012-2014 рр. її загальний рейтинг результативності знизився на 25%).

Проведено структурування основних причин неможливості забезпечити результативність функціонування СВО відповідно до вимог ринку праці із виділенням трьох груп показників. До першої відносяться показники, що відображають недоліки ВНЗ стосовно вирішення завдань підготовки фахівців: невідповідність освітніх послуг, що надаються, сучасним вимогам; недостатня практична підготовка студентів; невідповідність матеріально-технічної навчальної бази рівню науково-технічного розвитку та ін. Друга група відображає взаємовідносини ВНЗ і роботодавців: відсутність координуючих зв'язків між роботодавцями і ВНЗ; незадоволеність роботодавців професійними навичками і кваліфікацією працівників; невідповідність розвитку СВО потребам ринку праці. Третя група характеризує негативний зовнішній вплив на СВО: соціальних

факторів, кризових явищ в економіці, які безпосередньо негативно впливають на розвиток СВО, глобальних економічних процесів у сфері освіти, демографічної ситуації тощо.

При цьому спостерігається залежність результативності розвитку системи вищої освіти від інерційності (рис. 5).

Рис. 5. Взаємозв'язок результативності та інерційності розвитку системи вищої освіти.

Доведено, що інерційність розвитку СВО та її результативність доцільно розглядати як характеристики, що визначають ефективність функціонування системи вищої освіти. Поліпшення показників результативності, тобто затребуваність дипломованих фахівців на ринку праці, свідчить про зниження інерційності і навпаки. Універсальний інструментарій, за допомогою якого можна

оцінювати різні риси СВО та проводити аналіз кількісних і якісних характеристик освітніх процесів, має базуватися на методах дослідження інерційності і результативності системи вищої освіти шляхом використання величин, які трансформують вихідні дані через систему індикаторів. Послідовність дій до визначення результативності СВО включає: вибір статистичних і рейтингових даних (зайнятість населення та рівень заробітної плати для осіб з вищою освітою; норма прибутковості від інвестицій у СВО; ступінь підготовки фахівців; оцінка відносин між роботодавцями і працівниками; співробітництво СВО з підприємствами; оцінка наукового потенціалу; кількість випускників, що одержали направлення на роботу; працевлаштування осіб з вищою освітою серед економічно активного населення та ін.); визначення залежності характеристик інерційності і результативності за умови розгляду результативності СВО як цільової функції, а характеристик інерційності як вихідних параметрів; інтерпретація отриманих результатів і визначення оцінки стану досліджуваної СВО та практичних кроків для його поліпшення.

У четвертому розділі – «**Діагностика інерційності розвитку системи вищої освіти**» – проведено аналіз економічної маси як базової характеристики інерційності розвитку СВО; обґрунтовано новий напрям наукового дослідження розвитку СВО, який визначає інерційність через сприйняття системою вищої освіти впливу факторів; розроблено методичний підхід до оцінки наслідків інерційності розвитку системи вищої освіти.

Доведено, що визначальною для оцінювання рівня інерційності є економічна маса СВО, що підтверджує необхідність використання основних якісних і кількісних характеристик її функціонування. Величину індикатора інерційності економічної маси I_m , представлено як суму квалітативних і квантитативних параметрів за формулою:

$$I_m = q_l + q_v, \quad (1)$$

де q_l – квалітативний параметр, ($q_l = \sum_{i=1}^n a_i$, де a_i – i -тий кумулятивний коефіцієнт, що визначається на основі наявного рейтингового критерію та емпіричної шкали);

q_v – квантитативний параметр, ($q_v = \sum_{i=1}^n M_i$, де M_i – i -тий мультиплікатор);

n – кількість країн, СВО яких досліджуються.

Значення квантитативного параметра визначається за допомогою мультиплікативної величини, в якій за базу приймається кількість студентів. Квалітативний параметр обчислюється через кумулятивний коефіцієнт, що враховує відмінності в якісних ознаках, і за допомогою компенсаторів, які визначаються емпірично. Виділено статистичні показники, які включають якісні та кількісні характеристики СВО і дозволяють знайти величину економічної маси. Квантитативний параметр визначається об'ємними кількісними показниками, які

відображають інформацію про ВНЗ, контингент студентів, кадровий склад науково-педагогічних працівників, матеріально-технічну базу, кількість випускників, витрати на освіту. Квалітативний параметр враховує якісні характеристики освітнього процесу: ефективність витрат коштів, кадровий потенціал, умови проведення наукових досліджень.

Індикатор інерційності, що характеризує економічну масу, використовується для оцінки особливостей розвитку системи вищої освіти та одержання інформації для здійснення необхідних керуючих впливів щодо забезпечення розвитку людського капіталу у відповідності з демографічними, соціальними та економічними змінами.

Результати розрахунку економічної маси СВО за 2014 р. подано у табл. 1.

Таблиця 1

Індикатор інерційності економічної маси СВО

Країна	Квантитативний параметр, q_v	Квалітативний параметр, q_l	Індикатор інерційності економічної маси, I_m
США	0,34	1,37	1,72
Німеччина	0,56	1,45	2,01
Великобританія	0,64	1,69	2,33
Франція	0,79	1,56	2,36
Австралія	0,79	1,89	2,67
Росія	0,25	3,75	4,00
Україна	0,62	3,67	4,29

Значення індикатору інерційності економічної маси відображає ступінь інерційності розвитку СВО. Згідно із даними табл. 1 найменшу інерційність має система вищої освіти США; СВО Великобританії, Франції та Австралії порівнянні за підсумковою величиною та перебувають приблизно на одному рівні. Значне відставання СВО України від розвинених країн свідчить про недоліки, які викликані кризовими явищами в освітній сфері та невідповідністю вимогам ринку праці. Визначальним є недостатнє фінансування й неефективна форма організації, які зумовлюють незадоволеність споживачів освітніми послугами, труднощі проведення наукових досліджень, низьку привабливість СВО для іноземних студентів. Наслідком цього є зниження конкурентоспроможності вітчизняної СВО на світовому ринку освітніх послуг, що призводить до неспроможності забезпечити стабільний розвиток СВО у відповідності із соціально-економічними потребами ринку праці.

Оцінювання впливу факторів, як характеристики інерційності, проводиться за визначенням відповідного індикатору на основі аналізу глобальних економічних освітніх процесів, які пов'язані із трансформаціями у СВО та впливають на її розвиток. Індикатор інерційності, що відображує вплив факторів є універсальним критерієм, за яким аналізується ступінь адаптації національної СВО до світового освітнього простору. Для визначення привабливості вищої освіти використовуються

показники інвестування в освіту. До них віднесено: приватні і державні витрати на вищу освіту, очікуваний валовий дохід від здобуття вищої освіти для фізичної особи, чистий приведений прибуток, норма прибутковості. Зазначені величини репрезентативні, але труднощі з їх використанням при порівняльному аналізі полягають у розбіжності показників статистики різних країн або їх відсутності.

Визначення величини індикатору інерційності (I_g), що описує академічну мобільність та інші фактори глобальних освітніх процесів, здійснюється за допомогою мультиплікатора, що використовує як базову величину загальну кількість студентів, за формулою:

$$I_g = 1 / (M_{am} \cdot \sum_{i=1}^n b_i) = 1 / \left(\frac{k_{fs}}{n_b} \cdot \sum_{i=1}^n b_i \right), \quad (2)$$

де M_{am} – мультиплікатор академічної мобільності, відн. од.;

b_i – i -тий коефіцієнт, що оцінює якісну характеристику фактора, який впливає на розвиток СВО, відн. од.;

k_{fs} – кількість іноземних студентів, тис. осіб;

n_b – загальна кількість студентів, тис. осіб.

Встановлено, що комерційна привабливість системи вищої освіти відображає рівень інерційності СВО та залежно від фінансових показників зроблено висновок, наскільки система вищої освіти спроможна гнучко реагувати на потреби ринку праці з урахуванням соціально-економічних тенденцій. Для оцінки впливу комерціалізації на розвиток СВО з урахуванням інерційних процесів застосовано показник, що визначає місце країни на світовому ринку освітніх послуг.

Результати розрахунку індикатору інерційності, що визначає вплив факторів на розвиток СВО, за 2014 р. подано у табл. 2.

Таблиця 2

Індикатор інерційності впливу факторів

Країна	Мультиплікатор академічної мобільності, M_{am}	Значення якісних характеристик факторів впливу на розвиток СВО, $\sum_{i=1}^n b_i$	Індикатор інерційності впливу факторів на розвиток СВО, I_g
Австралія	0,04	1,29	0,39
Великобританія	0,17	1,35	0,44
Франція	0,12	1,12	0,74
Німеччина	0,07	1,21	1,18
США	0,20	1,52	1,64
Росія	0,03	0,88	3,79
Україна	0,02	0,64	7,81

Виходячи із запропонованої послідовності дій визначення індикатора інерційності, що характеризує вплив факторів на розвиток СВО (табл. 2), найбільш інерційною серед розглянутих є СВО України. У першу чергу, це обумовлено економічним відставанням країни та неспроможністю забезпечити належне фінансування освітньої галузі. У той же час, слід вказати на розширення інтеграційних зв'язків вітчизняних ВНЗ, збільшення кількості іноземних студентів і, відповідно, підвищення конкурентоспроможності СВО. Найменш інерційною в аспекті впливу глобальних освітніх процесів визначено австралійську систему вищої освіти, проте в якісному аспекті СВО Австралії програє США і Великобританії.

Доведено, що використання критерію інерційності СВО при зіставленні освітніх систем, зводить різнопланові оцінки міжнародних аналітичних оглядів і статистичні дані в інтегрований показник, враховує вплив визначених факторів для порівняльного аналізу. Розраховано підсумковий індикатор інерційності розвитку СВО за 2014 р., який відображає ступінь відставання СВО України від розвинутих країн і складає – 0,34, в той час як для СВО США, Великобританії, Франції, Німеччини, Австралії – цей показник не перевищує 0,1.

Індикатори інерційності економічної маси СВО і впливу факторів на розвиток системи вищої освіти характеризують окремі аспекти освітньої діяльності з урахуванням демографічних і соціально-економічних факторів. Високий рівень інерційності системи вищої освіти України обумовлений, у першу чергу, недостатністю компетентностей випускників вимогам ринку праці, що потребує постійного оновлення знань, отриманих у процесі навчання. Диспропорції на ринку праці підкреслюють неспроможність СВО вирішувати поставлені перед нею завдання, а отже, і високий рівень інерційності.

Встановлено, що визначення рівня інерційності практично враховує найважливішу характеристику системи вищої освіти – результативність функціонування СВО. У даному аспекті інерційність та її характеристики є універсальним критерієм аналізу й оцінки СВО, а результативність системи вищої освіти відображає її адаптивність до глобальних соціально-економічних змін. Доведено, що для гнучкої адаптації системи вищої освіти до сучасних потреб і зменшення негативних наслідків інерційних процесів необхідно переходити від оцінки діяльності системи вищої освіти до визначення результатів її функціонування. До показників, що характеризують результативність СВО, як результат взаємовідносин з ринком праці, віднесено: кількість випускників ВНЗ; результат працевлаштування дипломованих фахівців; економічну активність, зайнятість і безробіття населення за рівнями освіти; співвідношення рівня доходу залежно від рівня освіти; переваги інвестування в освіту з урахуванням витрат і доходів за рівнем освіти; оцінку роботодавцями якості підготовки фахівців; задоволеність випускників якістю вищої освіти; оцінку співробітництва ВНЗ з роботодавцями.

Доведено доцільність використання інерційності і результативності для аналізу розвитку системи вищої освіти та порівняння освітніх систем. Індикатор результативності СВО визначено за формулою:

$$I_{ri} = \frac{C_{i1}}{\sum_{i=1}^n C_{1i}} + \dots + \frac{C_{ij}}{\sum_{i=1}^n C_{ji}} + \dots + \frac{C_{im}}{\sum_{i=1}^n C_{ni}}, \quad (3)$$

де I_{ri} – індикатор результативності СВО i -тої країни, що досліджується;
 C_{ij} – j -тий показник результативності СВО i -тої країни, що досліджується;
 i – індекс, що визначає країну, СВО якої досліджується ($i = 1..n$);
 j – індекс, що визначає j -тий показник результативності СВО ($j = 1..m$).

Результати розрахунку індикатора результативності СВО за 2014 р. подано у табл. 3.

Таблиця 3

Індикатор результативності СВО

Країна	Ступінь підготовки кадрів	Відносини роботодавець найманий робітник	Співробітництво ВНЗ і бізнесу в частині НДДКР	Науковий та інженерний потенціал	Рейтинг результативності СВО	Індикатор результативності СВО
США	12	42	3	6	100	0,65
Німеччина	10	18	9	17	52,8	0,63
Великобританія	22	26	5	23	63,2	0,60
Австралія	30	103	15	34	56	0,47
Франція	42	135	32	24	47,5	0,52
Україна	103	125	77	46	25,3	0,28
Росія	88	112	64	90	27	0,23

Визначення кількісного значення характеристик інерційності та результативності дозволяє одержати інформацію, яку доцільно використовувати в аналітичній роботі із забезпечення розвитку системи вищої освіти, отримання даних для прогнозу тенденцій ринку праці.

У п'ятому розділі – «**Науково-практичні пропозиції щодо реформування системи вищої освіти з урахуванням інерційності її розвитку**» – визначено зміну пріоритетів у реформуванні системи вищої освіти; запропоновано концептуальну модель розвитку СВО з орієнтацією на ринок праці; розроблено науково-практичні пропозиції щодо зниження інерційності розвитку системи вищої освіти.

Доведено, що зменшення економічної маси СВО шляхом децентралізації управління і спрямованості до автономізації ВНЗ з метою усунення негативного впливу інерційності розвитку системи вищої освіти, пов'язане із диверсифікацією джерел фінансування і раціональним використанням фінансових ресурсів.

Визначено, що критеріями ефективного реформування системи вищої освіти є: забезпечення стійкого фінансового стану освітньої сфери, підвищення результативності системи вищої освіти, врахування інерційності розвитку шляхом

адаптації до змін на ринку праці у відповідності з демографічними і соціально-економічними тенденціями.

Обґрунтовано напрями реформування СВО, які спрямовані на зменшення її економічної маси, що подано на рис. 6.

Рис. 6. Напрями реформування системи вищої освіти

Запропоновано використання нормативного фінансування та диференційованого підходу до виділення бюджетних коштів на конкурентній основі, використання диверсифікованості грошових надходжень за рахунок залучення коштів роботодавців і розширення спектра платних освітніх послуг. За таких умов поєднується застосування ринкових інструментів, спрямованих на зміцнення конкурентоспроможності системи вищої освіти із державними гарантіями фінансування, враховується відповідність діяльності СВО вимогам ринку праці, що відображає одночасно ступінь її інерційності у порівнянні з освітніми системами інших країн.

Співвіднесення характеристик інерційності та результативності, яке визначає напрям розвитку СВО, передбачає моделювання розвитку системи вищої освіти. Наявність вихідних даних у вигляді індикаторів економічної маси, факторів впливу та результативності, які визначаються багатьма параметрами та показниками, свідчить про складність процесів розвитку СВО. Характеристики інерційності виконують функцію індикативних механізмів, що відображають ступінь уповільнення розвитку СВО, і оцінюють правильність вибору послідовності дій при реформуванні СВО. Використання показників результативності сприяє проведенню гнучкої політики, спрямованої на забезпечення адаптивності системи вищої освіти до нових демографічних і соціально-політичних умов ринку праці.

Запропоновано концептуальну модель розвитку СВО, що відображає взаємозв'язок результативності системи вищої освіти та інерційності:

$$Y = f(y_1, y_2, \dots, y_n) > X = f(x_1, x_2, \dots, x_n), \quad (4)$$

де Y – результативність СВО;

X – інерційність розвитку СВО;

y_1, \dots, y_n – показники, що визначають результативність (взаємовідносини СВО і ринку праці);

x_1, \dots, x_n – показники, що визначають характеристики інерційності (економічну масу і вплив факторів на розвиток СВО).

Результативність системи вищої освіти має перевищувати її інерційність, що забезпечить відповідність СВО соціально-економічному розвитку ринку праці. Інерційність є гальмуючим фактором, і ефективне реформування СВО нівелює його вплив на функціонування освітньої сфери.

Досліджуючи модель взаємозв'язку характеристик інерційності та результативності (4) з використанням даних табл. 1-3 методами багатofакторного регресійного аналізу за період 2007-2014 рр., побудовано функціональну залежність результативності функціонування СВО від інерційності її розвитку, яку подано у вигляді рівняння регресії:

$$Y = -0,01 - 0,74X_1 + 0,16X_2, \quad (5)$$

де Y – результативність СВО;

X_1, X_2 – характеристики інерційності розвитку СВО: економічна маса (X_1) і вплив факторів (X_2).

Коректність побудованої моделі доведено за визначенням множинного коефіцієнта кореляції, величина якого дорівнює 0,97. Отримані значення коефіцієнтів еластичності ($E_1 = 0,85$ та $E_2 = 0,15$), дозволяють дійти висновку про суттєвий вплив обох факторів, але за їх значенням переважний вплив на результативність має економічна маса.

Досліджено динаміку економічної маси СВО розвинених країн і України за період 2009-2014 рр., яку подано у табл. 4.

Динаміка величини економічної маси системи вищої освіти

Країна	Значення економічної маси СВО, відн. од.					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
США	0,09	0,10	0,12	0,14	0,17	0,12
Великобританія	0,13	0,19	0,18	0,18	0,17	0,17
Німеччина	0,18	0,20	0,21	0,19	0,09	0,08
Франція	0,13	0,16	0,16	0,17	0,20	0,25
Україна	1,28	0,90	1,16	0,97	0,89	0,76

Дані табл. 4 підтверджують значне перевищення економічної маси СВО України над іншими країнами. Тенденцію повільного зменшення економічної маси вітчизняної СВО підтверджує обраний напрям освітньої політики держави. Це приводить до зниження інерційності розвитку СВО та підвищення її конкурентоспроможності. Але незначні зміни економічної маси не можуть якісним чином впливати на результативність системи вищої освіти.

Цільовим призначенням моделі (5) є прогнозування результативності СВО як відображення взаємозв'язків системи вищої освіти і ринку праці за різними сценаріями зміни вихідних параметрів – величиною економічної маси СВО або ступеню впливу факторів. Відповідно до прогнозних розрахунків на 2015–2016 рр. величина економічної маси СВО України буде дорівнювати діапазону від 0,7 до 0,8, що зумовлює зростання показника результативності СВО не вище за 0,3. Це не дозволить СВО України наблизитися до рівня розвинених країн, тобто збережеться її відставання на міжнародному ринку освітніх послуг, що свідчить про недостатній рівень трансформацій, які відбуваються в національній СВО.

Кардинальне реформування забезпечуватиме зменшення економічної маси СВО, що має відбуватися за двома напрямками: децентралізація управління і збільшення фінансування. Ці заходи щільно пов'язані між собою і передбачають збільшення впливу соціальних та економічних факторів на розвиток СВО. Диверсифікація фінансування, що є економічною основою реформування СВО, передбачає залучення коштів роботодавців у вигляді інвестицій. Участь роботодавців у реформуванні СВО забезпечує зворотний зв'язок системи вищої освіти з ринком праці, що виступає впливовим рушійним фактором її розвитку. За таким підходом пріоритетною метою системи вищої освіти є задоволення потреб роботодавців у кваліфікованих працівниках.

Доведено, що реформування вітчизняної системи вищої освіти, яке відбувається впродовж останніх років, не змогло вирішити проблем низької результативності та якості вітчизняної СВО, невідповідності потребам потенційних роботодавців, труднощів із працевлаштуванням дипломованих фахівців. Це означає, що соціальні та економічні фактори мають незначний вплив на СВО через її низьку результативність, що відображає ринок праці.

Графічно концептуальну модель розвитку системи вищої освіти з орієнтацією на ринок праці і врахуванням інерційності її розвитку подано на рис. 7.

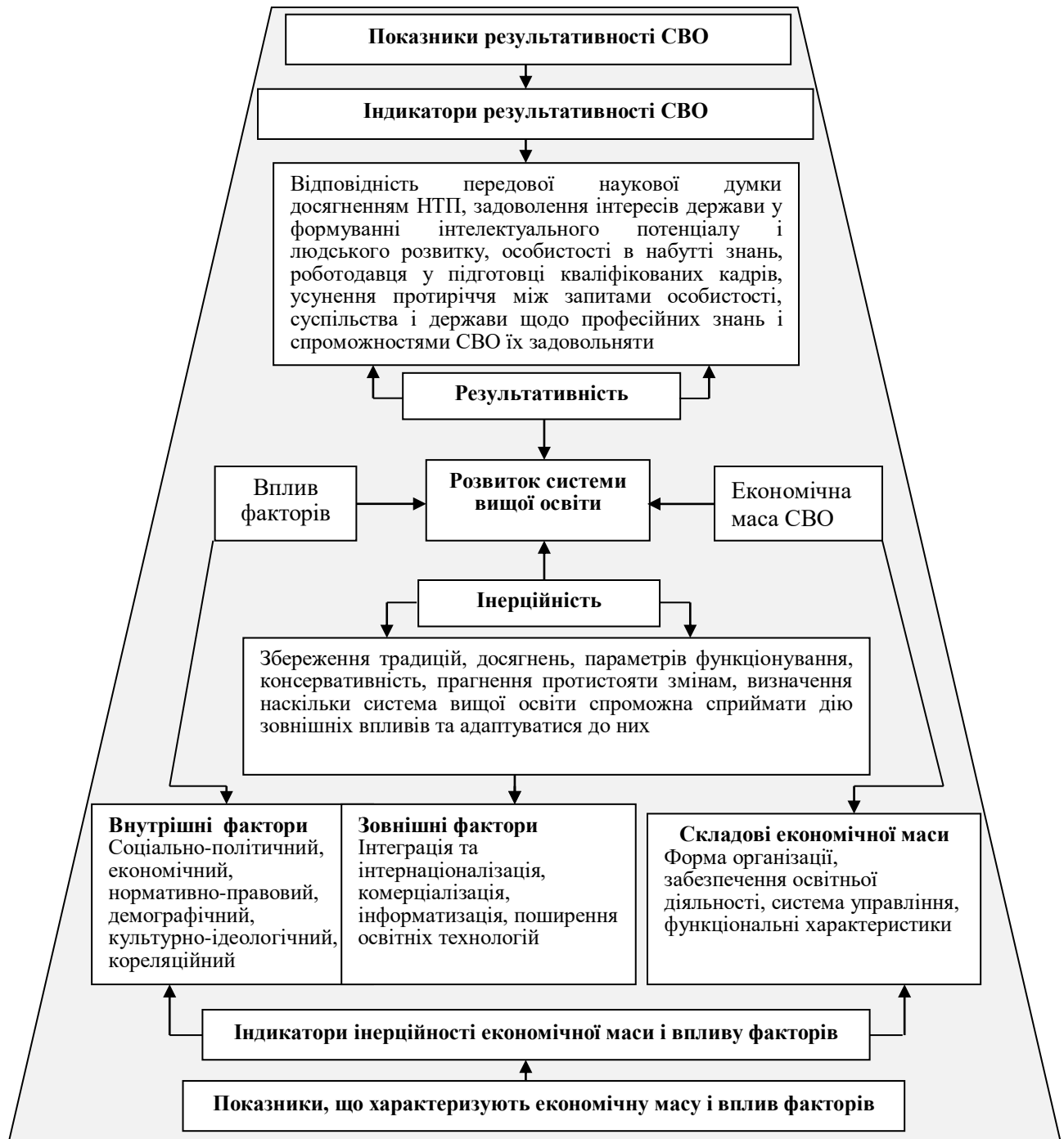

Рис. 7. Концептуальна модель розвитку системи вищої освіти

Головною причиною низької результативності СВО є відсутність дієвих методів контролю якості вищої освіти з боку зацікавлених сторін, що підтверджує погіршення стану вітчизняної системи вищої освіти, недосконалість реформ, незважаючи на різноманітність методів контролю і досвід їх застосування. У широкому сенсі поєднуються поняття «контроль якості вищої освіти» і «контроль

реформування СВО» через спільну мету й тотожність способів досягнення результату; тобто контроль якості вищої освіти слід розглядати як інструмент і необхідну умову успішного реформування СВО, досягнення її результативності і, відповідно, зниження інерційності. Низька інерційність СВО розвинених країн свідчить про визначальний вплив соціального та економічного факторів на її розвиток, що разом з іншими факторами забезпечили значну конкурентоспроможність та результативність.

Для подолання відставання вітчизняної СВО від розвинених країн і активізації соціальних та економічних факторів її розвитку необхідним є створення системи відносин, за якими ініціатива у забезпеченні контролю якості вищої освіти має виходити безпосередньо від ВНЗ. Це можливо тільки за умов реальної автономії ВНЗ і децентралізованої форми організації СВО. Визначальним фактором має бути усунення протиріч інтересів колективу, адміністрації і роботодавців за умови участі останніх в управлінні ВНЗ. Наявність трьох зазначених суб'єктів забезпечує гармонізацію інтересів, незалежність і зацікавленість кожного у системі контролю якості вищої освіти, що формує основу для її сталого розвитку. Тим самим збільшується інвестування роботодавців у людський капітал, що сприятиме зменшенню дисбалансу й подоланню безробіття серед молодих фахівців шляхом вирівнювання попиту і пропозиції на ринку праці й зменшення інерційності розвитку СВО, формування мережі ВНЗ, що за програмами, термінами навчання і джерелами фінансування мають відповідати інтересам держави.

Обґрунтовано і виділено основні принципи, яким має відповідати контроль якості вищої освіти, а саме: об'єктивність, ефективність, реалістичність, адаптивність, універсальність, продуктивність. Відмінною рисою контролю є залучення потенційних замовників дипломованих випускників, яке дозволяє розділити відповідальність за їх підготовку між навчальними закладами і роботодавцями. Низька кваліфікація працівників визначається, зокрема, недостатньою участю роботодавців в освітніх процесах, особливо у практичній професійній підготовці.

Обґрунтовано, що система контролю якості вищої освіти має охоплювати дві підсистеми: контроль якості надання освітніх послуг й оцінку якості результату. Це вимагає встановлення вимог зацікавлених сторін до якості освітніх послуг, які надаються, створення дієвих інструментів удосконалення освітньої діяльності, акцентування уваги на результативності функціонування системи вищої освіти, тобто оцінювання професійної підготовки дипломованих фахівців. Реалізацію функцій контролю запропоновано здійснювати у три етапи: внутрішня самооцінка і моніторинг якості освітніх послуг, які надаються; аналіз й обробка отриманих результатів із визначенням цілей контролю якості та їх реалізації; визначення ефективності функціонування СВО і корегування освітньої політики.

Перевагою запропонованої системи контролю якості вищої освіти є довгострокове планування підготовки фахівців за умов нівелювання зовнішніх ризиків, що забезпечить стабілізуючий вплив на розвиток СВО. Залучення суб'єктів освітньої сфери як незалежних сторін до контролю якості СВО гарантує

об'єктивність і достовірність оцінок, які використовуватимуться як вихідні дані для прийняття управлінських рішень щодо реформування СВО.

Із урахуванням викладеного, запропоновані основні принципи, етапи й умови забезпечення контролю якості вищої освіти подано на рис. 8.

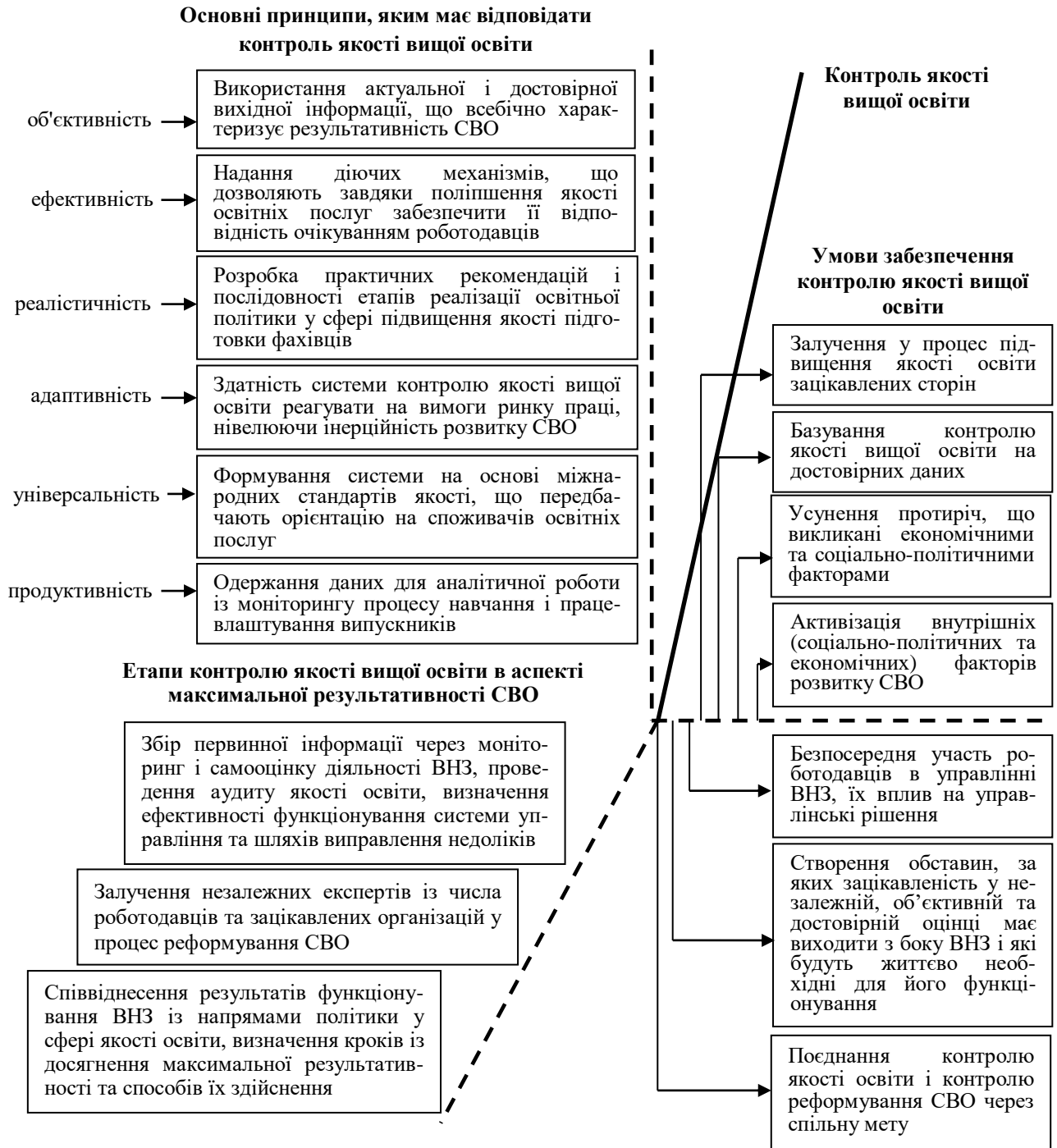

Рис. 8. Принципи, етапи й умови забезпечення контролю якості вищої освіти

Таким чином, представлені у дисертації наукові положення з розроблення теоретичних і методологічних засад інерційності розвитку системи вищої освіти дозволяють підвищити ефективність її функціонування і створити підґрунтя для

успішного реформування СВО з урахуванням вимог ринку праці та демографічних, соціальних і економічних тенденцій його функціонування. Впровадження методичних підходів і практичних пропозицій забезпечить досягнення результативності, задоволення інтересів держави, особистості і роботодавця як споживачів освітніх послуг, збалансованості ринку праці, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної СВО і зменшення інерційності її розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливу наукову проблему щодо врахування інерційності розвитку системи вищої освіти у процесі її реформування, яка полягає в обґрунтуванні та розробленні теоретичних положень, методологічних засад, методичних підходів і практичних пропозицій щодо інерційності розвитку системи вищої освіти з урахуванням впливу демографічних і соціально-економічних факторів. За результатами проведеного дослідження зроблено такі висновки.

1. Визначено властивості розвитку системи вищої освіти та розвинуто сутнісні ознаки її становлення на кожному історичному етапі відносно соціально-економічних сфер суспільного життя, виходячи із наукового змісту процесу еволюції цієї важливої галузі людської діяльності. Доведено, що відсутність синхронності, природне відставання системи вищої освіти по відношенню до розвитку соціально-економічних відносин спричиняють її безперервне реформування та вимагають розглядати цей процес як перманентний кризовий стан, що обумовлений проявом інерційності як переважної властивості розвитку СВО. Врахування інерційності у реформуванні системи вищої освіти допоможе усунути протиріччя між потребами ринку праці в якісній підготовці фахівців та можливостями СВО їх задовольняти.

2. Виділено взаємозв'язок факторів і параметрів функціонування СВО, що дозволяє ідентифікувати властивості та визначати тенденції розвитку системи вищої освіти, використовуючи комплексні оцінки її основних характеристик у сукупності із функціями, які виконує система вищої освіти у житті суспільства. Для комплексного оцінювання СВО виділено групи квалітативних і квантитативних параметрів, кожна з яких визначається відповідними показниками аналізу освітніх процесів з позиції інерційності. До квалітативних параметрів віднесено якісні характеристики академічної успішності і професійної підготовки випускників, забезпечення освітньої діяльності, умов проведення наукових досліджень, інформатизації, процесів соціалізації і гуманізації освіти; до квантитативних – кількісні показники освітньої інфраструктури, суб'єктів освітнього процесу, кадрового забезпечення, академічної мобільності, комп'ютеризації, фінансування, працевлаштування випускників.

3. Обґрунтовано теоретико-методологічний підхід щодо визначення інерційності розвитку СВО, який базується на комплексному аналізі освітніх процесів шляхом врахування інерційності, що дозволяє вирішити проблеми якості підготовки фахівців відповідно до вимог економіки, збалансувати попит і пропозицію на ринку праці, підвищити результативність СВО. Доведено, що

основними ознаками інерційності розвитку системи вищої освіти є: збереження характеристик параметрів функціонування; стабілізація впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на СВО; запізнювання реакції на зовнішні впливи залежно від міри інерційності та їх тривалості; здатність зберігати функції і параметри СВО у динаміці. Встановлено характеристики інерційності розвитку системи вищої освіти, які визначаються її економічною масою, факторами впливу і часовими параметрами.

4. Інтерпретовано поняття «економічна маса системи вищої освіти» як узагальнений соціально-економічний показник, що враховує конкурентні спроможності системи вищої освіти. Доведено, що відмінною ознакою економічної маси СВО є залежність її величини від форми організації, яка визначається централізацією або децентралізацією управління та зумовлює зменшення економічної маси і зниження величини інерційності. Запропоновано способи формалізації економічної маси системи вищої освіти шляхом використання комерційного, аналогового та ресурсного підходів з визначенням інтегрованої оцінки, що дозволить оцінити величину інерційності.

5. Узагальнено структурування основних протиріч системи вищої освіти, які є джерелом впливу факторів на розвиток СВО, що визначаються необхідністю реалізації освітньої політики та невідповідністю темпів розвитку системи вищої освіти соціально-економічним процесам. Виділення соціально-політичних, економічних, соціальних, демографічних та глобальних освітніх протиріч дозволяє визначити напрями реформування системи вищої освіти, що передбачають зменшення її ізольованості від соціально-економічних процесів, посилення зв'язків між системою вищої освіти і ринком праці, удосконалення форми організації СВО для підвищення ефективності її функціонування.

6. Висвітлено сутнісні ознаки часових параметрів інерційності розвитку системи вищої освіти. Доведено, що інерційність визначається такими часовими параметрами: економічний час існування системи, тривалість впливу факторів, період часу, протягом якого відбувається підготовка до праці компетентного фахівця. Вони відображають взаємозв'язки системи вищої освіти з економічною сферою, яка опосередковано відображає рівень відповідності функціонування СВО її вимогам. Визначено, що часові параметри інерційності пов'язані із результативністю функціонування системи вищої освіти, що зумовлює оцінювання інерційності за результатами дії зовнішніх і внутрішніх впливів.

7. Запропоновано методичний підхід щодо оцінювання величини економічної маси системи вищої освіти шляхом застосування квалітативних і квантитативних параметрів, що характеризують функціонування СВО, та їх узагальнення через відповідний індикатор інерційності. Доведено, що вихідними даними для характеристики економічної маси системи вищої освіти є сукупність індикативних величин, які визначаються на основі статистичних і рейтингових показників. Використання зазначеного способу дозволяє оцінювати систему вищої освіти за її функціями та аналізувати кількісні і якісні характеристики освітніх процесів.

8. Розроблено методичний підхід щодо визначення індикатору інерційності, який характеризує вплив факторів на розвиток системи вищої освіти і враховує особливості стану ринку праці. Для формування вихідних даних проведено систематизацію показників, які відображають глобальні освітні тенденції як потенційні фактори конкурентоспроможності системи вищої освіти. Для нівелювання обмеженості використання вихідної інформації через значні похибки і високий ризик помилкової оцінки застосовано математично формалізовані узагальнені характеристики у вигляді відповідних індикаторів академічної мобільності, інтеграції, інформатизації та комерціалізації інтегруванням експертних оцінок і рейтингових балів. Запропонований індикатор інерційності доцільно використовувати для співставлення освітніх систем і вирішення задач, пов'язаних із поліпшенням стану СВО.

9. Визначено економічну масу як базову характеристику інерційності розвитку системи вищої освіти за запропонованим індикатором, що дозволяє із високою вірогідністю оцінити особливості функціонування системи вищої освіти, ефективність форми її організації, інтеграційні зв'язки і міжнародне співробітництво. Підсумкове значення індикатору інерційності економічної маси відображає потенційний рівень інерційності розвитку СВО і становить у 2014 р.: для України – 4,29; Росії – 4,0; Австралії – 2,67; Франції – 2,36; Великобританії – 2,33; Німеччини – 2,01; США – 1,72. Оцінку економічної маси доцільно використовувати для порівняльного аналізу СВО різних країн, що забезпечуватиме моніторинг показників освітніх процесів.

10. Сформовано новий напрям наукового дослідження СВО, який дозволяє здійснювати оцінювання інерційності її розвитку через сприйняття системою вищої освіти впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Визначено послідовність дій з обчислення індикатору інерційності впливу факторів, що сприяє отриманню вірогідної інформації завдяки розширенню бази статистичних показників, дослідженню динаміки зміни окремих підсистем СВО. Обчислення індикатору інерційності впливу факторів дозволило одержати такі дані (2014 р.): Україна – 7,81; Росія – 3,79; США – 1,64; Німеччина – 1,18; Франція – 0,74; Великобританія – 0,44; Австралія – 0,39. Застосування запропонованого напрямку наукового дослідження СВО дозволяє підвищити обґрунтованість відповідних рішень щодо спрямованості та змістовного наповнення її реформування.

11. Наведено методичний підхід до оцінки наслідків інерційності розвитку СВО, який визначає величину інерційності із застосуванням критерію результативності через взаємопов'язаність та взаємообумовленість цих величин, що дозволяє визначити ефективність функціонування СВО. Кількісне значення показника результативності є таким (2014 р.): Україна – 0,23; Росія – 0,28; Франція – 0,52; Австралія – 0,47; Великобританія – 0,60; Німеччина – 0,63; США – 0,65, що підтверджує незначну результативність функціонування СВО України. Встановлено, що перехід від оцінки стану СВО до визначення результативності її функціонування дозволяє нівелювати негативні наслідки інерційних процесів і гнучко адаптуватися до соціально-економічних змін.

12. Доведено, що пріоритетним напрямом реформування системи вищої освіти має бути орієнтація на зменшення економічної маси у контексті її складових (форма організації, система управління і забезпечення освітньої діяльності), що приведе до зниження інерційності розвитку СВО і зростання її адаптивності до сучасних вимог конкурентного середовища. Зміна пріоритетів реформування СВО передбачає перетворення насамперед її економічної основи шляхом децентралізації управління системою вищої освіти із застосуванням диверсифікації джерел фінансування і залученням роботодавців до управління СВО, що забезпечить результативність її функціонування і якість підготовки фахівців.

13. Запропоновано концептуальна модель розвитку системи вищої освіти, яка базується на врахуванні залежності результативності системи вищої освіти як цільової функції від економічної маси та впливу факторів на розвиток СВО. Принциповою відмінністю запропонованої моделі є орієнтація на ринок праці і врахування інерційності, що забезпечує адекватність моделі процесам, які відбуваються у системі вищої освіти. Оцінка практичної значущості за множинним коефіцієнтом кореляції ($R = 0,97$) визначає коректність побудованої моделі. Отримані значення коефіцієнтів еластичності ($E1 = 0,85$ та $E2 = 0,15$) дають можливість зробити висновок про те, що переважним для оцінки результативності є вплив економічної маси. Аналіз динаміки економічної маси СВО свідчить про повільні темпи її зменшення, що викликає незначні зміни результативності системи вищої освіти. Це демонструє недостатній рівень трансформацій, які відбуваються в освітній сфері, та потребує врахування економічних, соціально-політичних і демографічних факторів у реформуванні СВО.

14. Сформовано науково-практичні пропозиції щодо зниження інерційності розвитку системи вищої освіти, які є відмінною рисою вектора реформування: усунення протиріч, що викликані соціально-політичними, демографічними та економічними факторами; залучення до процесів реформування й управління СВО споживачів освітніх послуг (держави, роботодавців, особистості); активізація внутрішніх факторів розвитку системи вищої освіти; визнання і використання вимог ринку праці як базового критерію контролю якості вищої освіти; поєднання понять «контроль якості вищої освіти» і «контроль реформування СВО» через спільну мету і тотожність способів досягнення результату; створення умов, за яких буде забезпечуватися відповідність розвитку системи вищої освіти демографічним, соціальним та економічним суспільним процесам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Терованесов М. Р. Система вищої освіти: управління на засадах інерційності : монографія / М. Р. Терованесов. – К. : ТОВ «ВП «Едельвейс», 2015. – 340 с. (рецензія д. е. н., проф. Т. М. Боголіб на монографію М. Р. Терованесова надруковано : Економіст. – 2015. – № 4. – С. 42 а).

Статті у наукових фахових виданнях

2. Терованесов М. Р. Інерційність як властивість матеріальних і нематеріальних об'єктів / М. Р. Терованесов, О. А. Кратт // Вісник Хмельницького національного університету (Серія «Економічні науки»). – 2012. – № 6. – Т. 1. – С. 89–94. *Особистий внесок здобувача: розкрито вплив інерційності як універсальної характеристики розвитку соціально-економічних систем взагалі і системи вищої освіти зокрема.*

3. Терованесов М. Р. Інерційний характер розвитку вищої освіти / М. Р. Терованесов, О. А. Кратт // Економіка розвитку. – 2012. – № 3 (63). – С. 96–102. *Особистий внесок здобувача: представлено відмінні риси процесу розвитку системи вищої освіти; доведено, що криза в системі вищої освіти відрізняється від кризи в економічних системах і є проявом невід'ємної властивості характеру розвитку вищої освіти - її інерційності.*

4. Терованесов М. Р. Основні фактори розвитку системи вищої освіти / М. Р. Терованесов, О. А. Кратт // Вісник Сумського національного аграрного університету (Серія «Економіка і менеджмент»). – 2013. – № 4 (55). – С. 157–165. *Особистий внесок здобувача: розкрито вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на систему вищої освіти.*

5. Терованесов М. Р. Концептуальні підходи до дослідження інерційності системи вищої освіти / М. Р. Терованесов, О. А. Кратт // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 769. – С. 437–444. *Особистий внесок здобувача: проведено аналіз ознак виявлення інерційності у матеріальних та нематеріальних системах; досліджено форми та властивості інерції у системі вищої освіти; запропоновано підходи до вирішення питань визначення міри інерції, її впливу на розвиток вищої освіти та врахування в управлінні СВО.*

6. Кратт О. А. Параметри, що визначають функціонування системи вищої освіти / О. А. Кратт, М. Р. Терованесов // Економічний простір : зб. наук. праць Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2013. – № 72. – С. 298–310. *Особистий внесок здобувача: проведено комплексну оцінку основних характеристик розвитку системи вищої освіти; досліджено параметри, що визначають функціонування освітньої системи.*

7. Терованесов М. Р. Внутрішні та зовнішні протиріччя розвитку системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Європейські перспективи : наук.-практ. журнал. – 2013. – № 12. – С. 187–193.

8. Терованесов М. Р. Інерційність і рушійні сили розвитку системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Вісник Дніпропетровського національного університету (Серія «Економіка»). – 2013. – № 4. – Т. 21. – Вип. 7 (3). – С. 12–19.

9. Терованесов М. Р. Децентралізація управління у контексті інерційності діяльності вищої школи / М. Р. Терованесов // Наук. вісник Одеського національного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія. – 2013. – № 16 (195). – С. 65–77.

10. Терованесов М. Р. Влияние глобализации на тенденции развития системы высшего образования / М. Р. Терованесов // Проблемы и перспективы

сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : сб. научн. тр. – Ростов-на-Дону, Донецк : ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2013. – № 16 (195). – С. 352–355.

11. Терованесов М. Р. Влияние информатизации на развитие системы высшего образования / М. Р. Терованесов // Вісник економіки транспорту і промисловості : зб. наук.-практ. статей. – Х. : УкрДАЗТ, 2013. – № 42. – С. 429–432.

12. Терованесов М. Р. Оптимізація управління системою вищої освіти / М. Р. Терованесов // Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія «Економічні науки»). – 2014. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 83–87.

13. Терованесов М. Р. Фінансово-економічна модель вищої освіти / М. Р. Терованесов // Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія «Економічні науки»). – 2014. – Вип. 8. – Ч. 4. – С. 198–202.

14. Терованесов М. Р. Дослідження показників економічної маси системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу : наук. економічний журнал. – 2014. – № 2 (26). – С. 61–66.

15. Терованесов М. Р. Критерії ефективності управління вищою освітою / М. Р. Терованесов // Зб. наук. праць Державного економіко-технологічного університету транспорту (Серія «Економіка і управління»). – К. : ДЕТУТ, 2014. – Вип. 30. – С. 287–296.

16. Терованесов М. Р. Оцінка економічної маси як складової інерційності розвитку вищої освіти / М. Р. Терованесов // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту (Серія «Економіка і управління»). – К. : ДЕТУТ, 2014. – Вип. 29. – С. 315–326.

17. Терованесов М. Р. Дослідження показників, що характеризують інерційність розвитку вищої освіти / М. Р. Терованесов // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси : ЧДТУ, 2014. – Вип. 38. – Ч. 1. – С. 18–26.

18. Терованесов М. Р. Визначення індикатора, що характеризує глобальні процеси в освітній сфері / М. Р. Терованесов // Науково-технічна інформація : наук. журн. – 2015. – № 1 (63). – С. 13–18.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

19. Терованесов М. Р. Оцінка впливу глобальних процесів на конкурентоспроможність вищої освіти / М. Р. Терованесов // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. праць. – Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2014. – Вип. 1 (10). – Т. 2. – С. 259–264. (Index Copernicus).

20. Терованесов М. Р. Інерційність як універсальна часова характеристика розвитку системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Наук. праці Донецького національного технічного університету (Серія : Економічна). – Донецьк : ДонНТУ, 2014. – № 4. – С. 278–286 (РИНЦ).

21. Терованесов М. Р. Система управління якістю вищої освіти / М. Р. Терованесов // Економічний аналіз : зб. наук. праць Тернопільського

національного економічного університету. – Тернопіль : Видав.-поліграф. центр ТНЕУ «Економічна думка», 2014. – № 1. – Т. 18. – С. 93–98 (Index Copernicus).

22. Терованесов М. Р. Методичні підходи до оцінки інерційності розвитку вищої освіти / М. Р. Терованесов // Проблеми економіки. – 2014. – № 3. – С. 159–163 (Ulrichsweb Global Serials Directory, РИНЦ, Index Copernicus).

23. Терованесов М. Р. Оцінка результативності вищої освіти / М. Р. Терованесов // Вчені записки університету «Крок» : зб. наук. праць. – К. : Університет економіки і права «Крок», 2014. – Вип. 37. – С. 53–59 (РИНЦ, Ulrich's Periodicals Directory).

24. Терованесов М. Р. Удосконалення моделі менеджменту якості вищої освіти / М. Р. Терованесов // Економічний простір : зб. наук. праць Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2014. – № 91. – С. 235–247 (Index Copernicus, РИНЦ).

25. Терованесов М. Р. Дослідження часових параметрів інерційності розвитку системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Економічний простір : зб. наук. праць Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2014. – № 85. – С. 217–229 (Index Copernicus, РИНЦ).

26. Терованесов М. Р. Використання статистичних і рейтингових показників для дослідження якості вищої освіти / М. Р. Терованесов // Прометей : регіон. зб. наук. праць з екон. – Маріуполь ; К. : ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2014. – Вип. 3 (45). – С. 130–135 (Index Copernicus, РИНЦ).

27. Terovanesov M. R. Indicative method of estimation of intertance of higher education's development / M. R. Terovanesov // European Applied Sciences (Wissenschaftliche Zeitschrift). – Stuttgart, Germany, 2014. – № 10. – P. 125–128.

Авторське свідоцтво

28. Терованесов М. Р. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір: «Методика визначення величини інерційності вищої освіти». – № 57658 від 17.12.2014.

Матеріали наукових конференцій

29. Терованесов М. Р. Электронные средства обучения / М. Р. Терованесов // Пріоритети і проблеми сучасної освіти : матеріали наук.-методич. конф. каф. Донецьк. ін-ту залізнич. трансп. (Донецьк, 22-23 квіт. 2004 р.). – Донецьк : ДонІЗТ, 2004. – С. 8–9.

30. Терованесов М. Р. Внедрение виртуальных методов обучения: за и против / М. Р. Терованесов // Проблеми удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання : матеріали наук.-методич. конф. (Донецьк, 17-19 трав. 2007 р.). – Донецьк : ДонІЗТ, 2007. – С. 25–28.

31. Терованесов М. Р. Опыт проведения дискуссий как формы интенсификации самостоятельной работы студентов / М. Р. Терованесов // Проблеми удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання : матеріали наук.-методич. конф. (Донецьк, 23-24 квіт. 2009 р.). – Донецьк : ДонІЗТ, 2009. – С. 45–47.

32. Терованесов М. Р. Вопросы реформирования высшего образования в Украине / М. Р. Терованесов // Проблемы удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання : матеріали наук.-методич. конф. (Донецьк, 12-13 трав. 2011 р.). – Донецьк : ДонІЗТ, 2011. – С. 69–71.

33. Терованесов М. Р. Инерционность как неотъемлемое свойство системы высшего образования / М. Р. Терованесов // Проблемы удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання : матеріали наук.-методич. конф. (Донецьк, 19-20 квіт. 2012 р.). – Донецьк : ДонІЗТ, 2012. – С. 3–5.

34. Терованесов М. Р. Иновационная составляющая преодоления кризисна образования в условиях глобализации / М. Р. Терованесов // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества : сб. докл. Десятой Международной юбилейной науч.-практич. конф. (Албена, Болгария, 18-19 сент. 2012 г.). – Свиштов : Ценов, 2012. – Т. 2. – С. 91–99.

35. Терованесов М. Р. Оценка состояния системы высшего образования в современных условиях / М. Р. Терованесов // Проблемы удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання : матеріали X щоріч. Міжвуз. наук.-методич. конф. (Донецьк, 25-26 квіт. 2013 р.). – Донецьк : ДонІЗТ, 2013. – С. 3–5.

36. Терованесов М. Р. Рушійні сили глобальних процесів у розвитку системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної наук.-практич. конф. (Київ, 20-22 лист. 2013 р.). – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – С. 307–309.

37. Терованесов М. Р. Дослідження показників системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Проблемы удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання : матеріали XI щоріч. Міжвуз. наук.-методич. конф. (Донецьк, 24-25 квіт. 2014 р.). – Донецьк : ДонІЗТ, 2014. – С. 3–5.

38. Терованесов М. Р. Проблеми децентралізації управління вищою школою / М. Р. Терованесов // Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства : зб. наук. праць за підсумками II Міжнародної наук.-практич. конф. викладачів, аспірантів і студентів (Донецьк-Лондон, 25 квіт. 2014 р.). – Донецьк : Донбас, 2014. – С. 12–15.

39. Терованесов М. Р. Оцінка впливу рушійних сил на розвиток вищої освіти / М. Р. Терованесов // Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд : матеріали V Міжнародної наук.-практич. конф. (Донецьк, 13-14 червня 2014 р.). – Донецьк : ГО «СІЕУ», 2014. – Ч. 1. – С. 69–71.

40. Терованесов М. Р. Визначення маси економічної системи через статистичні показники / М. Р. Терованесов // Актуальні питання фінансово-економічного розвитку держави та регіонів : матеріали Міжнародної наук.-практич. конф. для студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 20-21 черв. 2014 р.). – К. : Аналітич. центр «Нова економіка», 2014. – С. 42–44.

41. Терованесов М. Р. Удосконалення менеджменту системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Формування інноваційної економіки: світовий досвід та

вітчизняні реалії : матеріали Міжнародної наук.-практич. конференції (Херсон, 12-13 груд. 2014 р.). – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – С. 152–155.

42. Терованесов М. Р. Питання управління якістю вищої освіти / М. Р. Терованесов // Пріоритети нової економіки знань в XXI сторіччі : матеріали V Міжнародної наук.-практич. конф. (Дніпропетровськ, 25-26 груд. 2014 р.). – Дніпропетровськ : ДВНЗ ПДАБА, 2014. – С. 125–128.

Статті в інших виданнях

43. Терованесов М. Р. Использование технологий дистанционного образования для повышения качества учебного процесса / М. Р. Терованесов // Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України : наук. метод. зб. – Одеса : Одеський нац. морський ун-т, 2002. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 220–224.

44. Терованесов М. Р. Економічна маса як складова інерційності системи вищої освіти / М. Р. Терованесов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»). – 2013. – № 1086. – Вип. 2. – С. 100–104.

АНОТАЦІЯ

Терованесов М. Р. «Методологічні засади інерційності розвитку системи вищої освіти». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика - Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, 2015.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню і розробленню методологічних засад методичних підходів, науково-практичних рекомендацій щодо інерційності розвитку системи вищої освіти.

Встановлено властивості розвитку системи вищої освіти в еволюції соціально-економічних відносин. Виявлено взаємозв'язок факторів і параметрів, що зумовлюють необхідність реформування та розвитку системи вищої освіти. Сформовано теоретико-методологічний підхід щодо розвитку системи вищої освіти з урахуванням інерційності. Поглиблено визначення поняття «економічна маса» стосовно системи вищої освіти. Детерміновано протиріччя розвитку системи вищої освіти і наслідки їх впливу. Визначено часові параметри системи вищої освіти, що характеризують інерційність її розвитку. Розроблено методичний підхід до обчислення економічної маси системи вищої освіти. Запропоновано методичний підхід до визначення показників впливу факторів на розвиток системи вищої освіти. Доведено, що економічна маса є базовою характеристикою інерційності розвитку системи вищої освіти. Обґрунтовано новий напрям наукового дослідження системи вищої освіти на основі визначення інерційності її розвитку. Запропоновано методичний підхід до оцінки наслідків інерційності розвитку системи вищої освіти. Визначено зміну пріоритету напрямів реформування системи вищої освіти. Сформовано концептуальну модель розвитку системи вищої освіти, яка сприяє задоволенню потреб ринку праці. Розвинуто науково-практичні пропозиції щодо

тактики зниження інерційності розвитку системи вищої освіти з урахуванням демографічних і соціально-економічних факторів.

Ключові слова: система вищої освіти, реформування, розвиток, інерційність, економічна маса, вплив факторів, протиріччя, результативність, концептуальна модель розвитку, контроль якості вищої освіти, демографічні та соціально-економічні фактори, ринок праці.

АННОТАЦІЯ

Терованесов М. Р. «Методологические основы инерционности развития системы высшего образования». – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика - Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Харьков, 2015.

Установлены особенности эволюции системы высшего образования на протяжении различных исторических этапов. Выяснено, что кризисные явления в системе высшего образования отличаются от кризиса в экономических системах и являются проявлением неотъемлемой черты развития системы высшего образования – его инерционности. Раскрыто влияние инерционности на развитие социально-экономических систем в целом и высшего образования в частности. Определены основные факторы, влияющие на развитие образовательной системы и параметры, которые обуславливают функционирование системы высшего образования. Приведен анализ признаков инерционности в материальных и нематериальных системах; исследованы формы инерционности развития системы высшего образования, среди которых выделены сохранение характеристик параметров функционирования и стабилизирующее влияние на систему, запоздалая реакция на внешние факторы, способность сохранять свои функции и параметры в динамике.

Детерминированы составляющие инерционности в виде экономической массы и факторов развития системы высшего образования. Раскрыто понятие «экономическая масса системы высшего образования»; предложены способы формализации экономической массы, проанализирована зависимость ее величины от различных форм организации. Проведена структуризация факторов развития системы высшего образования, которые эквивалентны внешним воздействиям и являются источником противоречий развития системы высшего образования. Предложены способы оценивания интенсивности инерционности образовательных процессов с использованием количественных, качественных и временных параметров. Выделены динамические параметры инерционности, связанные с результативностью функционирования системы высшего образования и определяющие инерционность путем оценивание влияния внешних факторов.

Обоснованы научно-методические подходы для вычисления характеристик инерционности развития системы высшего образования путем трансформации статистических и рейтинговых показателей посредством соответствующих индикаторов. Предложен индикативный метод расчета инерционности, который интерпретирует основные параметры функционирования с использованием

соответствующих мультипликаторов и кумулятивных коэффициентов, что позволяет оценивать различные характеристики функционирования системы высшего образования.

Определена последовательность действий вычисления индикаторов инерционности с использованием разноплановых оценок, что способствует получению достоверной информации благодаря расширению базы статистических показателей, исследования динамики изменений отдельных составляющих и итоговой величины. Обоснованы преимущества использования индикаторов инерционности для анализа функционирования СВО, которые основываются на их информативности, доступности и возможности использования в виде исходной информации для принятия управленческих решений. Доказано, что для гибкой адаптации системы высшего образования к современным требованиям и нивелирования негативных последствий инерционных процессов необходимо переходить от оценки образовательной деятельности к определению результатов образовательной деятельности. Предложен метод нахождения численного значения величины инерционности с использованием критерия результативности ввиду взаимосвязи и взаимообусловленности этих величин, что позволяет анализировать функционирование системы высшего образования и сравнивать образовательные системы различных стран.

Разработан комплекс научно-практических предложений по уменьшению инерционности развития системы высшего образования. Доказано, что уменьшение экономической массы системы высшего образования и, соответственно, величины инерционности обусловлено децентрализацией системы высшего образования, что проявляется в виде диверсификации источников финансирования и позволяет адаптировать образовательную систему к современным требованиям. Разработана концептуальная модель развития СВО, которая базируется на учете результативности, в качестве целевой функции и инерционности как индикативного механизма. Создан механизм обеспечения качества высшего образования на основе модернизации подходов к оценке и контролю качества, долгосрочному планированию подготовки специалистов. Отличительной чертой предложенного подхода является привлечение потенциальных потребителей образовательных услуг к реформированию системы высшего образования, которая предусматривает учет внешних рисков, уменьшение влияния инерционности на развитие СВО. Данный подход позволит активизировать внутренние факторы развития, а именно социально-политические и экономические, которые обеспечат обратную связь между рынком труда и системой высшего образования, что, в свою очередь, обеспечит достижение результативности функционирования СВО, удовлетворение интересов государства, личности и работодателя как потребителей образовательных услуг с учетом демографических и социально-экономических факторов.

Ключевые слова: система высшего образования, реформирование, развитие, инерционность, экономическая масса, влияние факторов, противоречие, результативность, концептуальная модель развития, контроль качества высшего образования, демографические и социально-экономические факторы, рынок труда.

SUMMARY

Terovanesov M. R. «Methodological Bases of the Inertia of Higher Education System's Development». – Manuscript.

Thesis for the Doctor of Economics degree, specialty 08.00.07 - Demography, Labor Economics, Social Economics and Politics. - Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, 2015.

The thesis is devoted to substantiation and development of methodological foundations and methodological approaches, scientific and practical recommendations on the inertia of the development of the higher education system.

The peculiarities of the higher education system in the evolution of socio-economic relations have been studied. The interrelation of the factors and parameters that determinates the functioning of the system of higher education has been defined. The theoretical and methodological approach to the development of higher education taking into account inertia has been formed. The content and the definition of «economic mass system of higher education» have been developed. Contradictions as a source of factors and consequences of their influence on the development of the higher education system have been determined. Time parameters of the system of higher education, characterizing its inertia, have been defined. Methodological approach to the definition of the economic mass of the system of higher education has been proposed. The methodical approach to measuring the impact factors on the development of the higher education system has been formed. It is proved that economic mass is the basic characteristic of the inertia of the development of the higher education system. The new direction of scientific research of higher education system based on the definition of the inertia of its development has been grounded. The methodical approach to assessing the effects of inertia of development of the higher education system has been proposed. The changes of the priority directions of reforming the system of higher education have been determined. The conceptual model of development of the higher education system, which takes into account the needs of the labor market, has been formed. Research and practical suggestions on tactics reduce of the inertia of the development of the higher education system taking into account demographic and socio-economic factors have been developed.

Keywords: the higher education's system, reform, development, inertia, economic mass, impact factor, disagreement, effectiveness, conceptual model of development, quality control of higher education, demographic and socio-economic factors, the labor market.

ТЕРОВАНЕСОВ МИХАЙЛО РУМЕЛІЙОВИЧ

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНЕРЦІЙНОСТІ РОЗВИТКУ
СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Формат 60×84/16 Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. 404-15
Підписано до друку 06.11.15 Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ-ІЗДАТ[®]
ТИПОГРАФІЯ
www.stil-izdat.com